

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

GÜNEL NAMIQ qızı QULİYEVA

**İNGİLİS DİLİNDƏ MƏİŞƏT LEKSİKASININ STRUKTUR-SEMANTİK
TƏHLİLİ**

HSM – 060201 – Dilşünaslıq (İngilis dili)

Magistr elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş

DİSSERTASIYA

Elmi rəhbər: _____

fil.f.d., b/m. Ü.A. Əhmədova

BAKI – 2022

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3-8
I FƏSİL İNGİLİS DİLİNDƏ LEKSİKA ANLAYIŞI.....	9-43
1.1 İngilis dilinin lüğət tərkibi və onun inkişaf tarixi.....	9-29
1.2 İngilis dilinin lüğət tərkibinin zənginləşməsinin səciyyəvi xüsusiyyətləri.....	30-43
II FƏSİL İNGİLİS DİLİNDƏ MƏİŞƏT LEKSİKASI.....	44-65
2.1 İngilis dili məişət leksikası və onun düzəlmə formaları.....	44-52
2.2 İngilis dili məişət leksikasının üslubi semantik xüsusiyyətləri.....	52-65
NƏTİCƏ.....	66-67
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT.....	68-71

GİRİŞ

Həyat üçün olduqca vacib əhəmiyyət kəsb edən dil və onun dərinədən öyrənilməsi tarix boyu insanları düşündürmüşdür. Dilin vacib olmasının ilk səbəbi, şübhəsiz ki, insanlar arasında ünsiyyət vasitəsi olmasıdır. Qədim dövrlərdən bu günədək insanlar müxtəlif yollarla bir-birləri ilə ünsiyyət qurmağa çalışmış, sonda dil yaranmışdır. Dil cəmiyyətdə işləndiyindən onun dərinədən tədqiq edilməsi bütün cəmiyyət fərdləri üçün əhəmiyyətlidir. İnsanlar vasitəsi ilə dil nitqdə reallaşır və ünsiyyətin vacib üsürü olur. Ünsiyyət üçün bu qədər əhəmiyyətli bir ünsürün-dilin yaranması, inkişafı, üslubi imkanları, səciyyəvi xüsusiyyətləri və s. alimlər tərəfindən tədqiq edilərək cəmiyyətə ötürülür.

Hər hansı bir xalqın tarixən mövcudluğu, inkişafı və s. onun dilinə təsirsiz ötürmür. Mədəniyyəti, təhsili inkişaf etmiş xalqın dili də zəngin olur. Dünyada elə bir xalq yoxdur ki, dili mövcud olmasın. Hər bir xalqın bu və ya digər dərəcədə inkişaf etmiş dili var və həmin xalqın nümayəndələri onu qoruyaraq nəsilədən nəsilə ötürməyə çalışır. Lüğət tərkibi rəngarəng, üslubi imkanları geniş olan kifayət qədər dil mövcuddur. Bu məqamda, dilin lüğət tərkibinin öyrənilməsi sahədən-leksikologiyadan bəhs olunur.

Linqvistikanın bir sıra müstəqil şöbələri dilin müxtəlif hissələrini öyrənməyə xidmət edir. Məsələn: fonetikada səslər, qrammatikada dilin qrammatik quruluşu, sintaksisdə söz birləşməsi və cümlə tədqiq edildiyi kimi, leksikologiyada isə dilin tərkibinə daxil olan sözlər, onların mənası və s. öyrənilir. Dilin əsas bazasını təşkil edən sözün öyrənilməsi sahə olduğundan leksikologiya dilçiliyin əhəmiyyətli şöbələrindən hesab olunur. Dilin leksikasında özünün rəngarəngliyi, zənginliyi ilə seçilən hissələrdən biri də məişət leksikasıdır.

Leksikada məişət leksikası tarix boyu kifayət qədər araşdırılmış, hər tədqiqat zamanı yeni nümunələr ortaya çıxmışdır. Məişət leksikası hər bir dilin lüğət tərkibində mövcuddur və xüsusi yer tutur, lakin o, dilin mənsub olduğu xalqın adət-ənənəsinə, dilin qrammatik quruluşuna və s. görə fərqlənir.

İngilis dili beynəlxalq dil olaraq bütün dünyada böyük nüfuza sahib olduğundan

onun dilçilik elmini əhatə edən müxtəlif şöbələri bir sıra ölkələrin dilçiləri tərəfindən tədqiq edilir. Eləcə də onun leksikasında mühüm yer tutan məişət sözləri də tədqiqatə cəlb edilən sahələr arasındadır. Məişət leksikası dedikdə,adından görüldüyü kimi, məişətdə, gündəlik yaşayışda istifadə edilən, evə, həyat və təsərrüfata aid söz və ifadələr nəzərdə tutulur. Bu ifadələr, demək olar ki,hər gün insanlar tərəfindən istifadə edildiyindən onların dərinədən təhlili aparılır. İngilis dilinin məişət leksikasında qədim dövrlərdən indiyədək hələ də istifadə edikən sözlərdən tutmuş, müasir dövrdə yaranan və ya başqa dillərdən yenidən ingilis dilinə daxil olan sözlərədək görmək mümkündür.

Dissertasiya işimizdə gündəlik həyatda kifayət qədər mühüm yer tutan məişət leksikasından bəhs edəcəyik.

Mövzunun aktuallığı. Məişət leksikası tək ingilis dilində deyil, bir çox dillərdə mühüm yer tutur. Buna səbəb bu leksik vahidlərdən həyatın müxtəlif sahələrində-mətbəx, təsərrüfat, geyim və s. istifadə edilməsidir. İngilis dilində bu hissəyə olan maraq isə daha çoxdur. Bütün dünyada istifadə edilən beynəlxalq bir dil olaraq ingilis dili kifayət qədər məşhur dil olduğundan onun hər bir sahəsi insanlar tərəfindən böyük maraqla öyrənilir.

Məişətə aid sözlər dedikdə yalnız təsərrüfat, geyim və s. deyil, həmçinin xalqın adət və ənənəsindən irəli gələn vahidlər də nəzərdə tutulur. Şübhəsiz ki, hər hansı bir dili öyrənən insan bu dilin mənsub olduğu xalqın adət-ənənəsini öyrənməkdə olduqca maraqlıdır. Bu məqamda məişət leksikası vacib rol oynayır, çünki bu vahidlərdə xalqın tarixi, illər keçdikcə inkişafı, insanların yaşayışı, adətləri öz əksini tapır.

Mövzunun aktuallığının bir digər səbəbi məişət leksikasına aid olan sözlərin ingilis dili lüğət fondunun əsas bazasının təşkil etməsidir. Həmçinin, bu sözlər insanların psixologiyasını, düşüncələrini əks etdirir. Xalqın fikirlərinin inikası olan bu vahidlər digər millətlərdən olan insanların ingilis dilini öyrənərkən dilin mənsub olduğu xalqın adətlərinə, tarixinə, yaşayışına dair məlumat almalarına kömək edir.

Dissertasiya işinin aktuallığının başqa səbəbi isə bu sahəyə aid bir çox sözlərin cəmiyyətdə gedən təbəqələşmə ilə uyğunluğu, işlənmə yerləri, konkret olaraq kimlər tərəfindən işlədilməsi təhlil olunur. Həmçinin tədqiqat işimizdə məişət leksikasını təşkil edən sözlərin semantik xüsusiyyətləri, üslubi imkanları araşdırılmışdır.

Tədqiqat işinin aktuallığının bir digər səbəbi də məişət leksikasına daxil olan sözlərin hansı formalarda düzəldiyinin təhlil edilməsidir. Bu məqamda, müxtəlif dilçilərin bu haqda dedikləri, dilçiliyə aid əsərlərdə məişət leksikasına dair verilən nümunələr tədqiq edilmişdir.

Məişət leksikasının öyrənilməsi yalnız bu dili öyrənən xarici vətəndaşlar üçün deyil, həmçinin ingilis dili doğma dili olan insanlar üçün də vacibdir.

Tədqiqat işinin obyektı və predmeti. Tədqiqat işinin obyektı ingilis dili leksikasıdır. Dissertasiyanın birinci fəslində ingilis dili lüğət tərkibindən, tarixindən, ona daxil olan sözlərdən, məna qruplarından və s. bəhs olunmuş, bu haqda alimlərin fikirlərinə istinad edilmişdir. Həmçinin, müxtəlif əsərlərdən nümunələr gətirilmişdir.

Tədqiqat işinin predmeti isə ingilis dilində məişət leksikası və onun səciyyəvi xüsusiyyətləridir. İkinci fəsilə bu haqda olduqca ətraflı danışılmış, məişət leksikasının düzəlmə formaları, işlənmə yerləri, özünəməxsus xüsusiyyətləri araşdırılmışdır.

Tədqiqat işinin məqsədi və vəzifələri. Dissertasiya işinin məqsədi ingilis dili leksikasında özünəməxsus yer tutan məişət sözlərini bir daha araşdırmaq, bir çox dilçi alimlərin bu haqda fikirlərini təhlil etməkdir. Tədqiqat işimizin məqsədləri bunlardır. İndi isə vəzifələrinə nəzər yetirək.

1. İngilis dili leksikologiyası haqqında vacib məqamlara toxunmaq.
2. Dilçiliyin bu sahəsi haqqında alimlərin fikirlərini təhlil etmək.
3. Dilin lüğət tərkibini təşkil edən sözlərin müxtəlif ədəbi əsərlərdə hansı formalarda işlənməsinə dair nümunələr gətirmək.
4. Məişət leksikası və onun tarixinə nəzər salmaq.
5. Bu vahidlərin özünəməxsus semantik xüsusiyyətlərini araşdırmaq.
6. Məişət sözlərinin düzəlmə formalarını təhlil etmək.
7. Bu leksik vahidlərin üslubi imkanları, hansı məqamlarda işləndiklərini araşdırmaq.
8. Məişət leksikasına aid nümunələr verməklə fikirləri əsaslandırmaq.

Tədqiqat işinin nəzəri metodoloji bazası. Dissertasiya işinin düzgün şəkildə

yazılması və sonda uğurla başa çatdırılması üçün müxtəlif metodlardan istifadə olunmuşdur. Bunlardan birincisi təhlil etmə metodudur. Belə ki, tədqiqat zamanı müxtəlif dilçilərin fikirləri öyrənilmiş, təhlil olunmuşdur.

Digər bir metod tərcümə metodudur. Bu üsuldan istifadə etməklə bir sıra dillərin leksikasına nəzər yetirilmişdir. Xüsusilə tərcümə metodu alınma sözlərdən danışarkən kifayət qədər səmərəli olmuşdur. Məişət leksikasına dair bir çox sözlərin hansı dillərdən ingilis dilinə keçməsi tərcümə üsulu vasitəsilə araşdırılıb.

Son olaraq müqayisə metodundan istifadə edilərək ingilis dili leksikası, məişət sözlərinin digər dillərlə müqayisəsi, oxşar və fərqli cəhətlər tədqiq olunmuşdur.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi. Dissertasiya işinin elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, ingilis dili məişət leksikası gündəlik həyatla, yaşayışla əlaqəli olduğundan bu sahəyə daxil olan sözlər yenilənir, dil dəyişib inkişaf etdikcə onlar da inkişaf edir. Elm, texnikanın sürətlə inkişaf etdiyi bu dövrdə məişətdə istifadə edilən sözlərin tədqiqat işində araşdırılması olduqca əhəmiyyətlidir. Bundan əlavə, dissertasiya işində məişət leksikasının səciyyəvi xüsusiyyətləri təhlil olunmuş, ona dair dilçilərin fikirlərinə nəzər yetirilmişdir.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyindən biri də burada məişət sözlərinə dair müxtəlif nümunələr verilərək bu sahənin işlənmə yerlərinin tədqiqidir. Belə ki, müxtəlif işlənmə yerləri haqda nümunələr verilərək məişət leksikasına aid sözlərin üslubi imkanları araşdırılmış, bur çox əsərlərdən misallar gətirilmişdir. Həmçinin, məişət leksikası vahidlərinin düzəlmə formalarının da təhlili xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Tədqiqat işinin elmi və praktik əhəmiyyəti. Tədqiqat işinin elmi əhəmiyyətindən ilki onun ingilis dili leksikasını, onun tarixi, lüğət tərkibinə daxil olan bir çox sözlərin etimologiyası haqqında az öyrənilən faktları təhlil etməsidir. Çünki, beynəlxalq dil olaraq ingilis dili bütün dünyada məşhurdur və öyrənilir. Hər bir insan dil öyrənmək istəyərkən ilk növbədə onun lüğət tərkibinə nəzər yetirir və leksika ilə tanış olur. Digər bir əhəmiyyəti isə məişət leksikasının xalqın adət ənənəsini, mədəniyyətini əks etdirən sözlərlə zəngin olmasıdır. Bu səbəbdən, məişət sözləri öyrənilən zaman hər bir şəxs bu dilin mənsub olduğu xalqın adət ənənələri ilə də tanış olur. Tədqiqat işində bütün bu deyilənlər öz əksini tapmışdır.

Dissertasiya işinin praktik əhəmiyyəti isə bundan ibarətdir ki, bu tədqiqatda məişət leksikasının səciyyəvi xüsusiyyətləri təhlil edilmiş, düzəlmə formaları verilmiş, işlənmə yerləri göstərilmişdir. Bütün bunlar bu sahə ilə maraqlananlar üçün olduqca mühümdür.

Bir digər praktik əhəmiyyəti isə dissertasiya işinin gələcəkdə bu sahə üzrə tədqiqat aparacaq olan tələbələrin, müəllimlərin köməyinə çatacaq olmasıdır. Növbəti illərdə bu sahədə tədqiqat aparacaq olan bakalavr və magistrələr dissertasiya işindən istifadə edərək ingilis dili leksikasının tarixi, məna qrupları, üslubi layları haqqında bir çox məlumat əldə edə bilirlər. Həmçinin, məişət leksikasına dair verilən nümunələr də tədqiqat aparacaq olan tələbələrin köməyinə çatacaq. Bundan əlavə, tədqiqat işinə, burada verilən çoxsaylı nümunələrə nəzər yetirərək onlar ingilis dilinin necə rəngarəng, zəngin dil olmasının şahidi olacaqlar. Məhz bu amillərə görə tədqiqat işinin elmi və praktik yeniliyi olduqca böyükdür.

İşin aprobasiyası. Dissertasiya işi Azərbaycan Dillər Universitetinin Filologiya fakültəsi nəzdində İngilis dilinin leksikologiyası və üslubiyyəti kafedrasında təsdiqlənib, yerinə yetirilmişdir. Dissertasiya işinin əsas nəticəsi kimi də “İngilis dilində məişət leksikası və onun üslubi-semantik xüsusiyyətləri” adlı məqalə dərc olunmuşdur.

Dissertasiya işinin strukturu. Tədqiqat işi:

üz vərəqi;

-mündəricat ;

-giriş;

-iki fəsil;

-birinci fəsil iki yarım fəsil;

-ikinci fəsil iki yarım fəsil;

-nəticə;

-istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Tədqiqat işinin girişində dissertasiya işinin aktuallığı, obyekt, predmeti, elmi, praktiki əhəmiyyəti öz əksini tapmışdır. Girişin sonunda tədqiqat işinin aprobasiyası və strukturu barədə məlumat verilmişdir.

Dissertasiya işinin nəticə hissəsində iş ümumi olaraq yekunlaşdırılmış və bütün yazılanlardan sonra hansı nəticələrin əldə olunduğu qeyd edilmişdir.

Dissertasiya işinin sonunda isə tədqiqat işinin yazılmasında istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı təqdim edilmişdir. Bu ədəbiyyat siyahısında azərbaycan, ingilis, rus dilli ədəbiyyatdan və həmçinin, internet resurslarından istifadə olunmuşdur.

I FƏSİL

İNGİLİS DİLİNDƏ LEKSİKA ANLAYIŞI

1.1 İngilis dilinin lüğət tərkibi və onun inkişaf tarixi

Hər bir dilin leksikologiyası özünəməxsusluğu ilə seçilir. Burada dilin lüğət fondundakı sözlərdən, onların mənalarından bəhs olunur. Leksika dedikdə dildə mövcud olan bütün sözlərin cəmi başa düşülür. Bu mənada, leksika terminindən digər mənalarda da istifadə olunur, məsələn hər hansı bir yazıçının əsərində işlətdiyi bütün ifadələri bu əsərin leksikası və ya leksik dili kimi düşünmək mümkündür. Dilçiliyin bu sahəsindən danışarkən ilk öncə bu terminin mənşəyindən, tarixindən danışmaq lazımdır. Leksikologiya iki yunan sözünün birləşməsindən yaranıb –leksika söz, ifadə, logos isə təlim, bu sahəni öyrənən elmin adını ifadə edir. Leksikologiyanın ədəbi mənasına nəzər yetirdikdə isə görürük ki, bu termin söz haqqında elm mənasını verir. Bu sahəni hər bir alim fərqli şəkildə araşdırmış, öz fikirləri ilə linqvistikanı zənginləşdirmişlər [11, s. 202].

Xarici dil sadəcə sinif otağında öyrənilən bir fənn kimi yekunlaşmır. O, real vəziyyətlərdə insanlar tərəfindən ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə olunur. Azərbaycanlı dilçi alim S. Cəfərovun fikrincə dil insanların hər birinə məxsusdur, hər kəs ondan istifadə edir, ondan yararlanır. Tarix boyu dilçiləri belə bir sual maraqlandırmışdır. İnsanlar üçün dili belə əsrarəngiz, maraqlı edən nədir. Bu suala cavab odur ki, həyatda, cəmiyyətdə dilin təsirinə məruz qalmayan heç nə yoxdur. Həyatda baş verən hər bir dəyişiklik, yenilik, inkişaf dilə də bilavasitə təsir edir [6, s.18].

Dilin leksikasının tarixi məhz mənsub olduğu dilin yaranması ilə sıx bağlı olduğundan ingilis dilinin tarixinə nəzər yetirmək vacibdir. Bu zaman biz, dilin etimologiyasından bəhs edirik. Etimologiya sözün mənşəyini öyrənən elm olaraq bu sözün mənşəyini bildirməklə mənsub olduğu dilin tarixi haqqında olduqca geniş məlumat verir. Etimologiya termini qədim yunan dilindən tərcümədə etumos-real, gerçək sonluq –ology isə elm mənası verir. Yəni, reallığı, sözün gerçək mənşəyini öyrənən sahədir. İngilis dili beynəlxalq dil olduğundan onda baş verən hər bir dəyişiklik bütün dünya üçün maraqlı və vacib olur, çünki dünyadakı yeniliklər, elmin,

texnikanın, təhsilin inkişafı ingilis dilində öz əksini tapır. Sözü mənşəyini öyrənən elm-etimologiyanın iki araşdırma sahəsini fərqləndirmək mümkündür:

1. Folk-false etymology-xalq və ya uydurma etimologiya,
2. Scientific etymology-elmi etimologiya [37, s. 81].

Dilçi alim A.Hacıyeva etimologiyayı tədqiq edərək müəyyən fikirlər söyləmişdir. Xalq etimologiyası termininin tarixi qədim alman dilinə gedib çıxır. Xalq etimologiyasında sözdən istifadə edən insanlar onun mənşəyini bilmək istəyərkən sözü ona oxşar olan digər sözlərlə müqayisə edərək araşdırmağa çalışırlar. Bu hal daha çox alınma sözlərdə baş verir. Buna səbəb insanların bəzi çətin alınma sözləri tələffüz edərkən çətinlik çəkməsi və onu öz dillərinə uyğunlaşdırmağa çalışmalarıdır. Bu zaman sözün tarixinə nəzər yetirilmir. Məhz bu səbəbdən etimologiyanın bu növünə yalançı, uydurma deyilir. Çünki buradakı araşdırmalar heç bir fakta söykənmir. Xalq etimologiyasına dair bir neçə nümunə verək. Fransız dilindən alınma olan *debt* (*borc*) və *doubt* (*şübhə*) sözlərinə nəzər yetirək. Bu iki sözü latın dilindəki debitum və dubitare sözlərinə uyğunlaşdırmaq üçün insanlar hər iki sözdəki *b* samitini tələffüzdə ixtisar ediblər. Digər bir nümunə isə *bridegroom* (*bəy*) sözüdür. Qədim ingilis dilində bu söz tam fərqli mənada idi. *Groom* (*ata baxan insan, mehtər*) sözü getdikcə öz formasını dəyişərək *grome* sözünə çevrilmişdir. Lakin *bridegroom* sözü bəy mənasından başqa heç bir mənə ifadə etməmiş və *groom* sözü ayrılıqda öz mənasını saxlamışdır [37, s.82].

Digər növ isə elmi etimologiyadır. Bu növə elmi araşdırmalar, tarixi inkişaf və yeniliklərə, sözlərdə baş verən fonetik dəyişikliklərə nəzər yetirmək səciyyəvidir. Elmi etimologiyadan danışarkən indi isə ingilis dilinin tarixindən bəhs edək.

İngilis dili mənşə etibarilə qədim alman dili qrupuna mənsubdur. Bu qrup isə Hind-Avropa dilləri ailəsinə aid olub, bu dil ailəsinin mənşəyi isə qədim Latın dilinə gedib çıxır. İngilis dilinin yaranma tarixinin bir çox mənbələrdən əldə edilən məlumata əsasən, 449-cu il olduğu qeyd edilir. Bu tarix Alman tayfaları olan Anglo-Saksonların Şimal dənizi ətrafına köç etmələri və burada özlərinə yaşayış məskəni qurmaqları ilə əlaqədardır. İngilis dilinə aid ilk yazılı mənbə VII əsrə təsadüf edir. Bu mənbəyə əsasən dilçi alimlər ingilis dili tarixini 4 dövrə bölürlər. Belə ki, V əsrin sonlarından XII əsrin əvvəllərinə qədərki dövr Qədim İngilis dili, XII əsrin əvvəllərindən XVI əsrə qədər

Orta dövr İngilis dili, XVI əsrdən XVIII əsrin əvvəllərinə qədərki dövr İlk Müasir dövr İngilis dili və son olaraq, bu dövrdən sonrakı zaman isə Müasir İngilis dili hesab olunur. Bütün bu dövrlərdə ingilis dili leksikası genişlənmiş, dövrün tələbinə uyğun olaraq köhnə sözlər dildən çıxmış, onların yerini yeni sözlər əvəz etmiş, müxtəlif dillərdən alınma sözlər daxil olaraq lüğət fondunu zənginləşdirmişdir. Leksikaya dair bütün bu dəyişiklikləri, onun tarixini, inkişaf dinamikasını biz müxtəlif dilçi alimlərin əsərlərində və lüğətlərdə görə bilirik [28, s.115].

Dilçiliyin bir digər şöbəsi olan leksikoqrafiya leksikologiya ilə sıx əlaqəlidir. Buna səbəb leksikoqrafiyanın əsas obyektinin leksikologiya bazasını təşkil edən sözlərdən istifadə edərək lüğət tərtib olunmasıdır. Leksikoqraflar-lüğət tərtibçiləri dilin lüğət fondundakı sözləri araşdırır, onları müəyyən kriteriyalara görə təsnifləndirərək lüğət tərtib edirlər. Bu mənada, lüğətlərin müxtəlif növləri mövcuddur-tərcümə lüğətləri, izahlı lüğətlər, orfoqrafiya, orfoepiya lüğətləri və s. İngilis dili leksikasına aid qədim dövrlərdən bu günə qədər müxtəlif çoxsaylı lüğətlər tərtib edilmişdir. Bu sıraya Thesaurus of Old English, Middle English Dictionary, Lexicons of Early Modern English, Oxford English Dictionary və s. aid etmək mümkündür. Leksikoqrafiyanın dil öyrənmədə rolunun nə qədər böyük olduğu danılmaz bir faktdır. Lüğətlər sayəsində nəinki xarici dil öyrənmək istəyən insanlar, həmçinin öz dilinin dərinliklərinə enmək istəyən hər bir şəxs faydalı məlumatlar əldə edə bilər. Yuxarıda adları çəkilən bu lüğətlərin hər biri öz dövrünə uyğun olaraq tərtib edilib və dildən istifadə edən hər bir kəsə bu və ya digər mənada köməklik edib [30, s.96].

Müəyyən dilçi alimlər leksikadan danışarkən linqvistikanın bu sahəsini digər sahələr ilə fərqləndirərək müqayisə etmişlər. Bu müqayisəyə qrammatika və fonetika ilə əlaqəli fərqləri aid etmək mümkündür. Azərbaycanlı dilçi alim A.Axundova görə: “Leksikologiya fonetika və qrammatikadan ona görə fərqlənir ki, dilin leksik sahəsinə müdaxilələr edib dəyişmək istənilən zaman mümkündür, lakin fonetika və qrammatikada bu, qeyri-mümkündür” [11, s. 204]. Alimin sözlərinə əsasən, leksikologiya insanların müdaxiləsi üçün açıqdır, bu hal digər iki şöbəyə aid deyil. Dilçiliyin bu şöbəsində dilin söz ehtiyatı, lüğət fondu və bu fondu təşkil edən sözlərin mənşəyi, tarixi, illər boyu işlənməsi və bu günü- müasir formaları tədqiq edilir.

Leksikologiya dilçiliyin müstəqil bir sahəsi kimi özünün araşdırma və tədqiq metodlarına, məqsədlərə malikdir. Bu şöbənin tədqiqat obyektlərinə sözlər, söz qrupları, ifadələr, frazeoloji vahidlər və sözlərin yaranmasında iştirak edən morfemlər aiddir. Buradan görünür ki, leksikologiyanın əsas tədqiqat obyekti sözdür. Söz dil sisteminin başlıca vahidi olub, linqvistik analiz zamanı morfoloji quruluşca ən böyük, sintaktik sistemin isə ən kiçik vahidi hesab olunur. Söz dil sistemi ilə struktur və semantik cəhətdən bütövlük təşkil edir [8, s.7].

Sözə aid digər səciyyəvi xüsusiyyətlərdən biri də onun dil sisteminin əsas bazasını təşkil etməsidir. Bu zaman onu dilçiliyin digər materialları olan fonem, morfem və söz qruplarından fərqləndirmək lazımdır. Sadaladığımız bu linqvistik vahidlər bir-birilə bir çox hallarda oxşarlıq təşkil edir və onları araşdırarkən mənə və forma baxımından təhlil etmək lazımdır. Yuxarıda biz sözün dil sisteminin ən kiçik vahidi olduğunu dedik, amma burda fərq odur ki, söz ən kiçik vahid olsa da ayrılıqda mənə verir, lakin fonem və ya morfem təklidə heç bir mənəyə malik deyil. Məsələn-*ghost(ruh)* sözü tək morfemdən ibarət olsa da öz müstəqil mənəsi var. Amma *-ment* safiksi isə ayrılıqda mənə ifadə etmir, yalnızca müəyyən sözlərə qoşularaq onun mənəsini dəyişir, yeni söz yaradır [32, s. 51].

Dil yarandığı zamandan başlayaraq söz insanlar tərəfindən həyatın bütün sahələrində istifadə edilmişdir. İnsanlar məişətdə, hiss və emosiyalarını ifadə edərkən, əsərlərin yazılmasında, ən əsası isə, bir-birləri ilə ünsiyyətdə sözdən bu qədər geniş şəkildə istifadə etmələrinə baxmayaraq, dilin mühüm vahidi kimi söz linqvistikada geniş şəkildə tədqiq edilməmiş və ona dair müxtəlif suallar hələ də cavabsız qalmışdır.

İngilis dili kifayət qədər zəngin bir dil olduğundan onun leksik sistemi də bir o qədər zəngin və rəngarəngdir. Bu dilin beynəlxalq dil olması onun hərtərəfli öyrənilməsini olduqca vacib bir məsələyə çevirir. Müasir dövrdə ingilis dilindən dünyanın hər yerində istifadə olunur və bu da öz növbəsində bu dilə mənsub olan xalqın tarixini, adət-ənənəsini və s. öyrənməyə tələbatı artırır. Leksikologiyanın köməyi ilə insanlar bütün bunlarla tanış ola bilirlər [27, s. 420].

Dilin lüğət tərkibi mənsub olduğu xalq üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Buna səbəb insanların ünsiyyətdə, məişətdə, təhsildə, təsərrüfatda, əsərlərdə və s. lüğət

tərkibinin köməyindən istifadə etmələridir. Həyatın elə bir sahəsi yoxdur ki, dil ora təsir etməsin. Məhz bu səbəbdən lüğət tərkibi yuxarıda sadalanan sahələr üçün vacib rol oynayır [11, s. 198]. İngilis dili lüğət tərkibində də, əlbəttə, eyni hal yaşanır. İngilis xalqı bu dilin zəngin leksikasından həyatın hər bir sahəsində istifadə edir.

Sözdən bəhs edərkən onu da demək lazımdır ki, bir çox dilçilər sözün məxsus olduğu dilə, onun qayda-qanunlarına uyğun olaraq yarandığını qeyd edirlər. Məhz buna görə də, sözü təhlil edərkən onun hansı dilə aid olduğunu mütləq nəzərə almaq lazımdır. Bunu bilməklə biz təhlil etdiyimiz söz, onun mənşəyi, mənası haqqında daha dərin və zəngin biliyə sahib olmuş oluruq [26, s.10].

Linqvistikada dil materiallarının öyrənilməsinə iki başlıca yanaşma mövcuddur. Bunlar diaxronik və sinxronik yanaşmalardır. Hər bir prinsipə ayrı-ayrılıqda nəzər salaq. Sinxronik yanaşma yunan dilindən tərcümədə *syn-together* (birlikdə), *chronos-time* (zaman), diaxronik yanaşma isə *dia-through* (içərisindən) mənasını ifadə edir. Belə ki, sinxronik yanaşmada dil materialının müasir vəziyyətinə, verilən zamanda nə formada mövcudluğuna nəzər yetirilir. Diaxronik yanaşma isə digərinin tam əksidir. Bu yanaşmada dil materiallarının tarix boyu hansı yollardan keçməsi və necə dəyişməsi, inkişafından bəhs edilir. Onu da vurğulamaq lazımdır ki, bu iki yanaşmanı bir-birindən ayıraraq onları qarşılaşdırmaq və ya bir-birinin əksi olduğunu demək düzgün deyildir. Sinxronik və diaxronik yanaşmalar bir-biri ilə qırılmaz şəkildə bağlıdır və onlar arasında əlaqə vardır. Belə ki, sinxronik yanaşma özü də dil materialının müasir vəziyyətini təhlil edərkən onun tarixinə, təkamülünə əsasən tədqiqat aparır. Bu iki yanaşma arasındakı bağlılığı indi verəcəyimiz nümunədə aydın görmək mümkündür- *to beg(dilənmək)* və *beggar(dilənçi)* sözləri bura aiddir. Bu sözləri sinxronik olaraq tədqiq etsək, onlardan birinin sadə, digərinin isə düzəltmə olduğunu, feildən isim yarandığını görürük. Diaxronik yanaşma cəhətdən təhlildə isə *beggar* sözünün qədim Fransız dilindən alınma olduğunu müşahidə edirik. Yəni burdan bu nəticəni çıxarıq ki, *beggar* sözü əslində fransız dilindən elə bu formada alınmış, *to beg* feilinə -er safixi artırmaqla yaranmamışdır. Buradan da aydın olur ki, sinxronik və diaxronik yanaşmalar ikisi bir-biri ilə vəhdət təşkil edərək əlaqədədir [37, s.12].

İngilis dili leksikasından danışarkən bu sahənin tədris edilən bir fənn kimi obyektinin nə olduğunu demək vacibdir. Leksikologiyanın obyektini müasir ingilis dilinin lüğət tərkibidir. Lakin bu o demək deyil ki, biz sadəcə dilin lüğət tərkibinin müasir vəziyyətinə nəzər yetirəcəyik. Qədim dövr ingilis dili də müasir leksika ilə birlikdə araşdırılır, tədqiq edilir. Buna səbəb odur ki, bəzən lüğət fondunda mövcud olan elə sözlərlə rastlaşırıq ki, onun mənşəyinə nəzər yetirmək lazım olur. Bu zaman qədim ingilis dili köməyimizə çatır [37, s. 14].

İngilis dili leksikologiyasını dilçiliyin digər şöbələri ilə müqayisə etdikdə müəyyən fərqlərin şahidi oluruq. A.Qurbanov bu fərqləri belə şərh edir. Bildiyimiz kimi, dilçiliyin hər bir şöbəsi zaman keçdikcə müxtəlif dəyişikliklərə məruz qalır. Məsələn, fonetika və ya qrammatikaya nəzər salsaq, onlarda çox az dəyişiklik olduğunu görürük. Lakin leksikada hər bir dövrdə müəyyən dərəcədə dəyişikliklər müşahidə olunur. Leksika heç vaxt sabit qalmır, daim dəyişir, yenilənir, genişlənir. Buna səbəb leksikologiyanın vahidinin söz olmasıdır. Söz dilin başlıca predmeti olmaqla insanlar tərəfindən istifadə olunur və bunun nəticəsində yenilənir, dəyişilir, müxtəlif formaları yaranır. Leksikologiyanın dilçiliyin digər şöbələrindən yuxarıda dediyimizdən əlavə də fərqi vardır. Belə ki, leksikologiyada olduğu kimi linqvistikanın başqa sahələrində də söz tədqiq edilir, buna səbəb sözün dilçiliyin əsas vahidi olmasıdır, lakin burdakı fərq ondan ibarətdir ki, digər şöbələrdə söz təklidə tədqiq olunmur, leksikologiyada isə söz ayrılıqda, heç bir əlavə olmadan, mənası, təbiəti aydınlaşdırılmaqla təhlil olunur [11, s. 201].

Dilin leksikasının yenilənərək inkişaf etməsinə bir digər səbəb də lüğət fondunun həyat, cəmiyyət ilə sıx əlaqədə olmasındadır. İnsanların həyatında, cəmiyyətdə baş verən hər bir yenilik, dəyişiklik onların nitqinə təsir göstərir. Bunun nəticəsində bu dəyişikliklər dilə də təsir edir, çünki nitq bilavasitə dil vasitəsilə yaranır. Çünki cəmiyyətdə baş verən hər bir yenilik dildən də yenilənməsini, inkişafını tələb edir. Bunun nəticəsində dilin söz ehtiyatı yenilənir, köhnə sözlər tədricən sıradan çıxaraq yerini dövrün tələbinə uyğun olaraq yeni yaranan sözlərə verir. Bu yenilənməni biz qədim ingilis dili ilə müasir ingilis dilini müqayisə etsək açıq-aydın görə bilərik. Leksikanın yenilənməsinə müxtəlif nümunələrlə nəzər sala bilərik. Elm və texnikanın

təsiri nəticəsində son illər ingilis dilində *cyclotron*, *psycholinguistics* və s. tipdə sözlər meydana gəlmişdir. Bundan əlavə, ingilis dili lüğət fondu kosmosun öyrənilməsi, insanların aya səyahəti, planetlərin tədqiqi sayəsində də xeyli genişlənmişdir. Sovet insanları tərəfindən kosmosun tədqiqi bu növdən olan sözlərin ingilis dilində işlənməsinə səbəb olmuşdur. Buraya *sputnik*, *spaceship* və s. kimi sözlər aiddir [34, s. 56].

İngilis dili leksikasından danışarkən dilçiliyin müstəqil bir şöbəsi olan leksikologiyanın müxtəlif növlərindən danışmaq lazımdır. İngilis dilində leksikologiyanın iki əsas növü mövcuddur:

Special-xüsusi və General- ümumi leksikologiya.

General, yəni Ümumi Leksikologiya Ümumi Dilçiliyin bir hissəsi olmaqla hər hansı bir dilin özünəməxsus xüsusiyyətlərini nəzərə almadan bu dilin leksikasını tədqiq edir. Special- Xüsusi Leksikologiya isə, adından da göründüyü kimi, hər hansı xüsusi bir dilin leksikologiyasını, söz ehtiyatını, lüğət fondunu araşdırıb təhlil edir. Burada xüsusi olaraq onu da vurğulamaq lazımdır ki, Xüsusi Leksikologiya öz tədqiqatlarında leksikanın ümumi nəzəriyyəsini aydınlaşdıran Ümumi Leksikologiyanın prinsiplərinə əsaslanır. Həmçinin, Special-xüsusi leksikologiyada dilin leksikasının müasir vəziyyəti öyrənilir və bu, sinxronik yanaşmaya uyğun gəlir [38, s. 19].

Bu əsas növlərdən əlavə leksikologiyanın dörd növü:

1. Descriptive-təsviri;
2. Comparative-müqayisəli;
3. Historical-tarixi;
4. Contrastive-ziddiyyətli növləri fərqləndirilir [25, s.187].

Descriptive- təsviri leksikologiyada dil materiallarının müasir vəziyyətinə nəzər yetirilir, lakin bu zaman dil materialının tarix boyu dəyişməsi və inkişafı öyrənilir ki, bu diaxronik yanaşma ilə əlaqəlidir. Buradan da görünür ki, Təsviri Leksikologiya Tarixidən tamamilə uzaqlaşmır, çünki leksikanın müasir vəziyyətini təhlil edərkən tarixə nəzər yetirib faktları araşdırmaq lazım gəlir. Digər bir növ-Müqayisəli Leksikologiyada, xüsusilə, qohumluq əlaqələri olan dillərin dil materialları müqayisə edilərək təhlil olunur, onlar arasındakı oxşarlıqlar və fərqlər aydınlaşdırılır. Ziddiyyətli

Leksikologiya adından da göründüyü kimi, müxtəlif dillərin leksikasını qarşı-qarşıya qoyur. Bu və müqayisəli leksikologiyanın xarici dil öyrənməkdə rolu olduqca böyükdür. Buna səbəb, dil öyrənənlərin xarici dil öyrənən zaman öz ana dilləri ilə öyrəndikləri xarici dili qarşılaşdırmaq, oxşar və fərqli cəhətlərini bu iki növün sayəsində öyrənə bilmələrindədir. Leksikologiyanın Historical-tarixi növündə isə dilin lüğət fondunun tarixindən, sözlərin mənşəyindən, linqvistik və ekstra linqvistik faktorlardan, sözlərin mənələrindən və onlardan istifadədən bəhs olunur [25, s.188].

Dilçi alim A.Hacıyevaya görə leksikologiyada sözün necə tədqiq olunmasından danışarkən onun müxtəlif cəhətlərini fərqləndirmək mümkündür. Bu cəhətlərə nəzər salaq:

1. Sözlərin etimologiyasına, mənşəyinə nəzər salınır;
2. Leksikada sözün hansı mənə kəsb etməsi, mahiyyəti, hansı mövqeyə malik olması təhlil olunur;
3. Sözün üslubiyyatda yerinə nəzər yetirilir, yəni söz hansı mənə qruplarında işlənə bilər, onun işlənmə yeri tədqiq olunur;
4. Ümumilikdə sözlərdən ibarət olan lüğət fondunun tarixən keçdiyi yollar, inkişaf dinamikası haqda tədqiqat aparılır [37, s. 156].

İndi isə ingilis dili leksikasını təşkil edən sözlərin mənşəyindən bəhs edək. İngilis dili leksikasına etimoloji cəhətdən nəzər salsaq, onun lüğət tərkibinin eynicinsli olmaqdan çox uzaq olduğunu görürük. Bu dilin lüğət fondu iki hissədən ibarətdir- dilin öz doğma sözləri və digər dillərdən alınma sözlər. Say cəhətdən alınma sözlər milli sözlərdən olduqca çoxdur. Belə ki, lüğət fondunun yalnız 30%-ni ingilis mənşəli sözlər təşkil edir, qalan sözlər müxtəlif dillərdən alınmadır. Sayca az olmasına baxmayaraq, milli sözlər gündəlik danışmada alınma sözlərlə müqayisədə kifayət qədər geniş şəkildə istifadə olunur, həmçinin, ingilis mənşəli sözlərin bir çoxu çoxmənalıdır və yeni sözlərin, ifadələrin yaradılmasında iştirak edərək, söz yaradıcılığında mühüm rol oynayır [26, s. 153]. Dilçilər ingilis dilinin öz sözlərini bir neçə qrupa bölürlər:

1. Feillər-köməkçi, modal və bir çox əsas feillər;
2. Saylar-birdən yüzə qədər;
3. They əvəzliyindən başqa bütün şəxs və işarə əvəzlilikləri;

4. Söznülərin hamısı;

5. Bağlayıcılar [37, s. 86].

Hər bir dilin lüğət tərkibinin iki hissəsi fərqləndirilir-əsas və əlavə lüğət tərkibi.

1. Lüğət tərkibinin əsas hissəsi dedikdə insanlar tərəfindən geniş şəkildə nitqdə istifadə olunan, həyati cəhətdən ən vacib sözlər başa düşülür. İngilis dilində bu sözlərə *mother, father, forest, big, to understand, to go* və s. sözləri aid etmək olar.

2. Digər hissəyə isə lüğət tərkibinin əlavə hissəsi deyilir. Bu hissəyə dildə müəyyən zamanlarda işlənən termin, vulqar sözlər, arxaizmlər və s. aiddir. Buraya *mathematics, geologist, to shut up* və s. daxildir [38, s.87].

Alınma sözlərdən növbəti yarım fəsildə bəhs edəcəyik. Leksik vahidlərdən danışarkən onlara bir çox mənada yaxın olan frazemlərdən və onların leksemlərdən fərqiindən də danışmaq lazımdır. Frazeoloji vahidlər dildə müstəqil şəkildə mövcud olan sabit söz birləşmələridir. Onlara sabit söz birləşmələri deyilməsinə səbəb bu vahidlərin dəyişməz olması və birlikdə bir mənə ifadə etmələrindədir. Leksik vahidlər- leksemlər isə frazemlərdən fərqli olaraq dildə sərbəst şəkildə var olub, onları dəyişmək mümkündür. Həmçinin, frazeoloji birləşmələri bir dildən digərinə tərcümə edərkən sözbəsöz deyil, bütöv ifadəni tərcümə edirlər, çünki bu vahidlər bütöv halda mövcud olub bir mənə ifadə edir [11, s. 368].

Leksikologiyanın müstəqil bir şöbə kimi özünəməxsus məqsədlərə malik olduğunu qeyd etmişdik. İndi isə bu məqsədlərə nəzər salaq.

1. Sözlərin əmələ gəldiyi morfoloji hissəcikləri araşdırmaq;

2. Sözüün mahiyyətini aydınlaşdırmaq;

3. Müstəqil mövcud olan söz qrupları, idiomlar, frazeoloji vahidlər arasındakı əlaqəni öyrənmək;

4. Dil sistemi ilə sözlər arasında mövcud olan əlaqəni müəyyənləşdirmək. Buraya sözlərin çoxmənalılığı, sinonimliyi, antonimliyi və s. xüsusiyyətlər aiddir;

5. Lüğət fondunun əsas bazasını təşkil edən sözlərin xassələrini aşkar etmək;

6. Sözlərin frazeoloji birləşmələrdə, müxtəlif söz qruplarında hansı rolu oynadığını müəyyən etmək [37, s. 9].

Bu məqsədlərə əsasən, hər hansı bir sözü götürüb təhlil edə bilərik. Məsələn- *development*- mənası *to develop, to be better*- inkişaf etmək, daha yaxşı olmaq deməkdir. Qrammatik cəhətdən *to develop*- inkişak etmək feilindən –ment şəkilçisi vasitəsilə *development*-inkişaf ismi yaranmışdır. Sinonim olaraq *improvement, progress* isimlərini, antonim olaraq isə *ignorance*-cahillik sözünü işlətmək olar. Çoxmənalılıq xüsusiyyətinə malikdir. Bu nümunəyə cümlə daxilində nəzər salaq.

It is obvious that there is a huge development in the finance of these companies. - Bu şirkətlərin maliyyəsində güclü inkişaf olduğu aşkardır [40].

Leksikadan danışarkən dilçiliyin bu bölməsinin əsas bazasını təşkil edən sözün müxtəlif mənələrindən danışmaq lazımdır. Dilçi alim R.S.Ginzburq buraya lexical (leksik), grammatical (grammatik), denotational (ilkin mənası), connotational (sonradan qazandığı məna) aid edir. Bu mənələrə ayrı-ayrılıqda nəzər salaq [57, s.18].

Sözün leksik mənası dedikdə söz hansı formalara düşsə də, özündə saxladığı mənasına deyilir. Məsələn *to break (sındırmaq)* feilinə nəzər salaq. Müxtəlif formalarda- *break, broke, broken, breaking* və s. işlənsə də bu sözün mənası eyni olaraq qalır. Yəni sözün leksik mənası söz qrammatik cəhətdən hansı hallara çevrilsə də öz mənasını dəyişmir. Bu məqamda leksik məna sözün ilkin mənası ilə oxşarlıq təşkil edir [57, s. 19].

Digər bir fərq isə qrammatik məna ilə əlaqəlidir. Sözün qrammatik mənası ona müxtəlif qrammatik şəkilçilər artırıldığı zaman müşahidə olunur. Məsələn cəmlik şəkilçisi –s, feilin keçmiş zaman formasının şəkilçisi –ed, yiyəlik halı yaradan –‘s, və s. bu tipdə şəkilçilər vasitəsilə biz sözlərdə qrammatik mənanı fərqləndiririk [57, s. 19]. Məsələn- *played, bought, boys, sister’s* və s. Verilən nümunələrə bir neçə cümlə daxilində diqqət yetirək.

The children played in the yard because the weather was sunny yesterday.

My mother bought this new jacket for me.

These boys are afraid of the water and can’t pass the river.

Last Sunday we celebrated my sister’s birthday, it was her 22nd birthday [49].

Buradan da aydın görünür ki, sözün qrammatik mənası onun formaca dəyişməsinə səbəb olan şəkildə artırılmasıdır. Leksik mənadan fərqi isə sözə nə qədər qrammatik şəkildə artırılmağından asılı olmayaraq, onun mənasının dəyişməməsidir.

İndi isə ilkin, həqiqi mənaya nəzər salaq. İlk olaraq onu qeyd etmək lazımdır ki, sözün ilkin mənası ilə sonradan qazandığı mənə birlikdə leksik mənənin hissələridir. Bu iki mənə leksik mənəni yaradır. Denotational-ilkin, həqiqi mənə sözün ilk yarandığı vaxtdan etibarən ifadə etdiyi mənədir. Burada heç bir məcazilikdən, sonradan qazanılmadan söhbət getmir. Bu mənəyə sözün ifadə etdiyi ilkin mənə adı əbəs yerə verilməyib. Buna səbəb sözün rollarından ən başlıcasının əşyaları, hadisələri adlandırması, onları ifadə etməsidir. Söz ilk eşidilən zaman insanın ağına nə gəliyə, bu, sözün ilkin, həqiqi mənası hesab olunur. Məsələn-table, sun, cold və s. sözlər işləndikdə insan ilkin olaraq onların nə mənəyə gəldiyini düşünür. Sözün ilkin mənası ona ünsiyyətdə işlənmə funksiyasını verir, yəni hər hansı bir hadisə, anlayış və ya əşya ilkin mənasının sayəsində adlandırılmaq üçün söz qazanır və bunun nəticəsində ünsiyyət üçün yararlı olur [32, s. 20].

Leksik mənənin bir digər komponenti isə connotational-məcəzi, sonradan qazanılan mənədir. Bu mənə sözün həqiqi mənasının köməyi ilə, ona paralel olaraq yaranır. Bu mənənin yaranmasına səbəb sözün üslubi, bədii dəyərinin olması, məcazilik qazana bilməsidir. Bu məqamda, sözün məcazi mənası anlayışından danışmaq lazımdır. Yuxarıda qeyd etdik ki, məcazilik sözün üslubi və bədii dəyərinə əsasən müəyyənləşir. Və məcaziliyin əsas göstəricisi sözün çoxmənalılıq xüsusiyyətidir. Hər hansı söz öz ilkin mənasına əlavə olaraq müxtəlif mənələrə malikdirsə, bu onun çoxmənalılığını göstərir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, həqiqi mənədən sonra yaranan bütün mənələr məcazilik xüsusiyyətinə malik olur. Yəni bir sözün bir həqiqi mənası və bir neçə məcazi mənası ola bilər [32, s. 21]. Bu məqamda müəyyən nümunələrə nəzər salaq. *Leg, bright, dull, to get, model* və s. Bu nümunələrə nəzər salaq. Leg (ayaq) sözü çoxmənalıdır və hər hansı bir əşyanın aşağı hissəsini göstərmək üçün istifadə edilə bilər:

My brother had broken his leg and couldn't participate in his last match. - Qardaşım ayağını sındırdığından son oyununda iştirak edə bilmədi.

The cat is sleeping near the leg of the table-Pişik stolun ayağının yanında yatıb [35, s.24].

Bright (parlaq) sözü bir çox hallarda intelligent (savadlı) sözünün əvəzində işlənir. Hər iki halda bu sözə nəzər salmaq.

There was a bright light in the sky yesterday and nobody knew that it was Peter Pan.-Dünən səmada parlaq bir işıq var idi və heç kim bunun Peter Pan olduğunu bilmirdi.

He is a bright student of our class, that's why all teachers praise him.-O, bizim sinfin parlaq tələbəsidir və buna görə də bütün müəllimlər onu tərifləyir [33, s. 164].

To get (almaq, əldə etmək) feili bir çox hallarda anlamaq, başa düşmək, içki içmək və s. hallarda işlənir.

He gets a good salary in his job but complains that the job is very difficult. -O, işindən yaxşı maaş alır amma işinin çox çətin olduğundan şikayətlənir.

Paul got a drink at the party and couldnt drive his car last day.-Keçən gün Paul qonaqlıqda içki içdiyindən maşını sürə bilmədi [33, s. 164].

Dull (sıxıcı) sözü həmçinin küt, gec anlayan, savadsız mənasında işlənir.

The film was so boring that we left the cinema early. -Kino çox sıxıcı olduğundan biz kinoteatrı erkən tərk etdik.

Mary's some students are dull and lazy, that's why she sometimes gets tired at the lesson. - Merinin tələbələrindən bəziləri küt və tənbel olduğundan o, dərsdə bəzən çox yorulur [27, s. 96].

Model (model) sözü hər hansı əşyanın növləri olaraq, geyim və ya digər bir sahədə çalışan işçilərə verilən ad kimi və s. başa düşülür.

There are a lot of models of this cars, but this one is excellent for me. -Bu avtomobilin çoxlu modelləri var, amma mənim üçün ən yaxşısı budur.

Until that accident Jessica was a beautiful model of those times. Həmin qəzaya qədər Cessika o dövrlərin gözəl bir modeli idi [27, s. 96].

İngilis dili lüğət tərkibinin tarixinin inkişafına nəzər saldıqda bu dildə tarixən mövcud olan sözlərin hansı mənə qruplarında birləşdiyini və bu qrupların

özünəməxsus xüsusiyyətlərini təhlil edirik. İngilis dili leksikasına nəzər saldıqda lüğət tərkibindəki sözlərin rəngarəng mənə qruplarından 3 növünü fərqləndiririk:

1. Omonimlər
2. Sinonimlər
3. Antonimlər [10, s. 215].

Omonimlər dilçilikdə geniş yayılan mənə qruplarından biridir. Bu sözlər yazılış və tələffüzü eyni, mənaları isə tamamilə fərqlənən vahidlərdir. Omonimlər yazılış və deyiliş cəhətdən çoxmənalı sözlərə oxşasa da müəyyən fərqlər vardır. Belə ki, omonimlər müxtəlif nitq hissəsinə aid olur və bu sözlər arasında mənaca yaxınlıq olmur, amma çoxmənalı sözlər eyni nitq hissəsinə aiddir və onlar arasında mənaca yaxınlıq görürük. Omonim sözü qədim yunan dilindən gəlir və mənası eyni, oxşar ad deməkdir [8, s.116]. Omonimlər, müxtəlif şair və yazıçılar tərəfindən əsərlərdə kifayət qədər istifadə olunmuşdur. Buna səbəb, onların əsərin dilini daha maraqlı, rəngarəng etməsidir. Bu mənə qrupuna aid bir neçə nümunəyə nəzər salaq. Bark (ağacın gövdəsi) və to bark (hürmək), kind (mehriban), və kind (növ), ring (üzük), və to ring (zəng çalmaq) və s. Bu nümunələrin cümlədə işlənməsinə baxaq.

The bark of the tree was carved by the teenagers. -Ağacın gövdəsi yeniyetmələr tərəfindən oyulmuşdu.

The dog is barking outside and the scared children can't go to the street to play. -İt çöldə hürdüyünə görə qorxmuş uşaqlar küçəyə oynamağa gedə bilmirlər.

My sister's doctor is very kind to the kids, that's why all her patients love her. -Bacımın həkimi uşaqlara qarşı çox mehribandır, buna görə də bütün xəstələri onu sevir.

Last year lots of kinds of this product were produced. -Keçən il bu məhsulun çox sayda növü istehsal edilmişdi.

Jack is looking for a beautiful ring for marriage offer. -Cek evlilik təklifi üçün gözəl bir üzük axtarır.

The phone was ringing, but the secretary wasn't at her place. -Telefon zəng çalırdı, amma katibə öz yerində deyildi [55].

Omonimlik sözlərdə iki formada özünü büruzə verir-

1. Yazılışı eyni olub tələffüzləri fərqlənənlər-omograflar;
2. Tələffüzü eyni olan, lakin yazılışda fərqlənənlər-omofonlar [35, s 164].

Hər iki növə aid ingilis ədəbiyyatından nümunələrə baxaq:

Beatrice:

*“The count is neither sad, nor sick,
Nor merry, nor well: but civil, count; civil as an
Orange, and something of that jealous complexion...”*[53]

Vilyam Şekspirin “*Much Ado About Nothing*” əsərindən verilən bu nümunədə yazıçı *civil*- acı portağal deməklə Klauidonun acı kədərini bildirmək istəmiş, daha sonra yenidən *civil* deyərkən isə portağalın gəldiyi yeri-Sevilyanı işarə etmişdir. Buradakı ikinci *civil* sözünün Sevilya ilə tələffüzü eynidir və yazıçı omografdan istifadə etmişdir.

İndi isə omofondan ədəbiyyatda istifadəyə dair nümunəyə nəzər yetirək:

*“Sole owner am of this sorry soul...
Pour out corruption’ slag from every pore
Whole states scrape clean! They have no gaping hole
Role that I’ve played, loose! While back I roll,
Or dodge each wave, or with firm grip on oar
Bore through this sea, snout down, just like the boar...”*[53]

Şair Venisbard tərəfindən yazılan “Where Truth’s Wind Blew” şeirindən verilən yuxarıdakı nümunədə çoxsayda omofon işlənmişdir və onlar şeirə xüsusi yumoristik təsir verib.

Omofonlardan dramaturgiyada istifadəyə diqqət yetirək.

*Rosencrantz: Oh yes, it’s dar for day.
Guildenstern: We must have gone north, of course.
Rosencrantz: Off course?
Guildenstern: Land of the midnight sun, that is.
Rosencrantz: Of course... ; think it’s getting light.
Guildenstern: Not for night.
Rosencrantz; This far north.*

Guildestern: Unless we're off course.

Rosencrantz: Of course [53].

Tom Stoppardın “*Rosencrantz and Guildestern are Dead*” əsərindən verilən nümunədə, əslində, of course və off course sözləri omofon olmasalar da, obrazların bu sözləri ifadəli və emosional şəkildə tələffüz etmələri omofon yaratmışdır. Dramaturqun bu əsərində bu yolla yaradılan omofon nümunələri kifayət qədərdir.

Bu nümunələrdən də aydın görünür ki, müxtəlif yazıçı və şairlər ingilis dilində mövcud olan omonimlərdən məharətlə istifadə edərək əsərlərinin dilini canlı, təsirli və rəngarəng ediblər.

Digər bir məna qrupu isə sinonimlərdir. Sinonim yunan dilindən alınmadır və yazılış və deyilişcə fərqli, mənacə bir-birinə oxşar olan sözlərdir. Sinonimlərin omonimlərdən fərqi onların eyni nitq hissəsinə aid olmalarıdır [37, s 175]. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, sinonimlik sözlərin tamamilə eyni olmaları deyil, onlar bir çox hallarda bir-birindən fərqlənə bilirlər. Həmçinin, bütün sinonimlər hər bir vəziyyətdə bir-birini əvəz edə bilmirlər. Buna misal olaraq *nice* (*qəşəng*) və *handsome* (*yaraşığılı, qəşəng*) sözlərinə baxaq. *A nice man* və ya *a handsome man* demək mümkündür, amma *a nice question* desək belə, *a handsome question* demək olmur. Bəzi sinonimlər də var ki, hər vəziyyətdə bir-birini əvəz edir. Məsələn: *pilot-flying man*, *word formation-word building* və s. Burada bir məqamı da vurğulamaq lazımdır ki, hər vəziyyətdə tamamilə bir-birini əvəz edən, dəyişməz olan sinonimlərin varlığını dilçi alimlər qəbul etmirlər. Sözlərin bəzən hər vəziyyətdə bir-birini əvəz etməsinə səbəb aralarında mənacə yaxınlığının güclü olmasıdır [37, s 176]. İndi isə sinonimlərin işləndiyi nümunələrə nəzər salaq:

The students think that exam questions are difficult, but their teacher says that they aren't hard for hardworking students. -Tələblər imtahan suallarının çətin olduğunu düşünürlər, amma onların müəllimi çalışqan olanlar üçün sualların heç də çətin olmadığını deyir.

Books have an important role in our life ,and all people should realize their vital effect to them. -Kitabların bizim həyatımızda vacib rolu var və hər kəs kitabların onlara etdiyi önəmli təsiri dərk etməlidir.

Maria is so pessimistic person, she always has negative thoughts in her mind.

Mariya çox pessimist insandır, onun düşüncəsində hər zaman negativ fikirlər var [55].

İndi isə sinonimlərin ədəbiyyatda istifadəsinə nəzər yetirək:

*I wandered lonely as a cloud
That floats on high o'er vales and hills,
When all at once I saw a crowd,
A host, of golden daffodils;
Beside the lake, beneath the trees,
Fluttering and dancing in the breeze [53].*

Vilyam Vordvorsun "I Wandered Lonely as a Cloud" şeirindən verilən bu nümunədə şair crowd və host sözlərindən istifadə edərək nergiz güllərinin çoxluğunu və onların necə möhtəşəm göründüyünü oxucuya çatdırmaq oxuyan insanın bunu təsəvvür etməsini istəmişdir. Bu məqamda, ədib sinonimlərdən istifadə edərək şeirin dilini daha emosional və təsirli etmişdir.

İndi isə ingilis şair Lord Tennysonun "The Eagle" şeirində işlətdiyi sinonimlərə baxaq.

*He clasps the crag with crooked hands;
Close to the sun in lonely lands,
Ring'd with the azure world, he stands.*

*The wrinkled sea beneath him crawls;
He watches from his mountain walls,
And like a thunderbolt he falls. [53]*

Tennyson bu şeirində *blue* əvəzinə *azure*, *isolated* yerinə *lonely* və s. bu kimi sinonimlər işlədərək oxucuya təsir etməyə müvəffəq olmuşdur. Oxucu şeiri oxuduqca hadisələr gözündə canlanır və emosional bir əhval yaranır. Şair sinonimlərdən məqsədli şəkildə istifadə edərək öz istəyinə nail olmuş və oxuyan insanı təsirləndirmişdir.

Sinonimləri dilçilikdə təsnif edərək qruplaşdıran yalnız dilçi alim V.V.Vinoqradov olmuşdur. Alimə görə, sinonimlərin üç növü mövcuddur:

1. Ideographic- ideoqrafik sinonimlər;
2. Stylistic-üslubi sinonimlər;
3. Absolute-həqiqi sinonimlər [37, s 178].

Hər bir növə ayrılıqda nəzər yetirək. İdeoqrafik sinonimlər məzmunca eyni olsalar da, ümumi mənalarına nə isə əlavə edərəkən bəzi dəyişikliklər özünü göstərir. Məsələn: *to happen və to occur* sözləri ideoqrafik sinonimə misal ola bilər. Bu növ sinonimlərdə əsas fərq hərəkət və vaxtla əlaqəlidir [37, s 179].

İkinci növ- üslubi sinonimlər isə, adından göründüyü kimi, üslubi cəhətdən bir-birindən fərqlənirlər. Bu növdən olan sözlər mənaca eyni olsa da, müxtəlif üslublarda işlənir. Buraya məişət, gündəlik danışmaq, bədii, rəsmi və s. üslubları aid edə bilərik. Məsələn-məişətdə işlədilən *father* sözü bədii üslubda *sire*, publisistik üslubda *parent*, uşaq dilində *daddy*, gündəlik istifadədə isə *dad* formasında işlənir. Və ya məişətdə *to die* kimi işlədilən ölmək feili gündəlik həyatda bəzi insanlar tərəfindən “*to kick the bucket*”-cəhənnəmə vasil olmaq kimi istifadə edilir.

Son olaraq həqiqi sinonimlər isə heç bir dəyişikliyə ehtiyac olmadan bir-birinin tam əvəzləyicisi olan sözlərdir. Bu növə misal olaraq *pullover-sweater*, *former-president*, *ex-president* və s. misal çəkə bilərik. Bu növün əsas cəhəti, hansı halda olmasından asılı olmayaraq, sözlərin bir-birini əvəz edə bilmələridir [37, s 180].

Qeyd edilən bu növlərdən başqa, sinonimlərin frazeoloji cəhətdən fərqlənən bir qrupu da var ki, bu qrupdan olan sinonimlər ayrı-ayrılıqda sinonimlik xüsusiyyətinə malik olsalar da, ifadə tərkibinə daxil olarkən bu funksiyaları itirirlər. Məsələn- *to be late və to miss sözləri* müəyyən mənada sinonimlik təşkil etsələr də frazeoloji birləşmə daxilində tamamilə fərqli mənə verirlər-*to be late for the lesson-to miss the train* və s. [37, s 180].

Sinonimlərdən ibarət cərgələrdə bir söz olur ki, o bütün sözlərin əvəzinə işləyə bilər. Bu söz dominant sinonim adlanır. Belə bir nümunəyə nəzər salaraq-*scarlet*, *crimson*, *red*, *purple* sözlərindən ibarət sinonimlik cərgəsində *red* sözü dominant sinonimdir. Dominant sinonimlərin özünəməxsus bir neçə xüsusiyyəti vardır:

1. Məcəzi mənə cəhətdən azlıq təşkil etmələri;

2. Çox istifadə olunmaları;
3. İfadələrin tərkibində geniş şəkildə işləmə bilmələri;
4. Ümumi mənalarının genişliyi.

Bu funksiyalardan əlavə sinonimlərin nitqdə yerinə yetirdiyi digər funksiyalar var:

1. Təsirli üslubi funksiya;
2. Əvəzetmə funksiyası, bu səbəbdən nitqdə təkrarçılıq və monotonluğa yer verilmir;
3. İşlənmə funksiyası [37, s 180].

Ümumilikdə, sinonimlərdən istifadə dili daha canlı, emosional, təkrarçılığa yol vermədən rəngarəng etməyə səbəb olur. Məhz bu səbəblərə görə bir çox yazıçı və şairlər öz əsərlərində sinonimlərə geniş yer vermişlər.

Son olaraq, antonimlərdən bəhs edək. Antonimlər dildə mövcud olan əks-mənalı sözlər və ifadələrdir. Antonimlərdən həyatdakı ziddiyyətləri ifadə etmək üçün istifadə olunur. İnsanların təfəkküründə əks anlayışlar olduğu kimi, dildə də bu əkslikləri ifadə etmək üçün söz və ifadələr olmalıdır. Bu məqamda, antonimlərdən istifadə olunur [10, s 356]. Antonimlərin bir neçə növü var:

1. *Absolute-mütləq antonimlər,*
2. *Phraseological-frazeoloji antonimlər,*
3. *Complex-mürəkkəb antonimlər* [37, s 183].

Hər bir növə ayrılıqda nəzər salaq. Mütləq antonimlər hansı söz birləşməsinin tərkibində olursa olsun dəyişməz olaraq qalır və antonim olurlar. Məsələn- *to open-to close, to love-to hate* və s. [41, s 27].

Frazeoloji antonimlər sabit söz birləşmələrinin-frazeologizmlərin tərkibində mövcud olurlar. Onlar frazeoloji ifadələrin tərkibinə daxil olarkən bəzən əks-məna hissiyyatını itirirlər. Məsələn- *to give- to take* sözləri antonim olsalar da, frazeologizmlərin tərkibində işlənərkən fərqlər yaranır. *To give a book-to take a book- kitab vermək və kitab almaq* ifadələrində bu sözlər antonimdir, çünki bu ifadələr sabit deyil, sərbəst söz birləşmələridir. Lakin *to give way* ifadəsi *to take way ifadəsi* ilə antonimlik yaratmır. Bu hal ilə biz frazeoloji sinonimlərdən danışarkən də

qarşılaşmışdıq. Səbəb isə çox sadədir, çünki, bildiyimiz kimi, sözlər sabit söz birləşmələrinin tərkibində işlənərkən öz həqiqi və ilkin mənasından uzaqlaşırırlar [41, s 29].

Və son olaraq, complex-mürəkkəb antonimlərdə isə çoxmənalılıq mövcud olur. Məsələn *soft* və *hard* sözlərinə nəzər yetirək. *Soft* sözünün mənalı- not *not hard-yumşaq (soft pillow), loud-sakit, həzin (soft voice), mild-mülayim (soft climate)*. *Hard* sözünün çoxmənalılığı-*not soft-bərk (hard pillow), loud-yüksək (hard voice), severe-sərt (hard punishment)* [41, s 30].

Verilən nümunələrlə tanış olduqdan sonar antonimləri ümumiləşdirərək onlara aid səciyyəvi bir neçə xüsusiyyəti qeyd edək, belə ki,

1. Antonimlər eyni nitq hissəsinə aid olur;
2. Antonimlərin ifadə etdiyi anlayışlar əks və ya zidd mənaya malik olur;
3. Sinonimlərdən fərqli olaraq əks mənalı sözlər arasında üslub, emosional çalarlılıq və paylanma baxımından heç bir fərq olmur;
4. Antonimlər ayırıcı funksiyası semantik çoxmənalılıq olan ikili fərq yaradır;
5. Antonimlər ən azı bir neçə məzmun-kontekstdə dəyişməz olaraq qalır [26, s 189].

Bunu da vurğulamaq mütləqdir ki, demək olar ki, hər sözün sinonimi olmasına baxmayaraq, antonimlərdə vəziyyət belə deyil. Yalnız əks mənası olan sözlərin antonimi mövcud olur. Məhz bu səbəbdən də hər bir dildə sinonimlərin sayı antonimlərdən üstündür.

İndi isə ingilis ədəbiyyatında antonimlərdən necə istifadə olunub ona baxaq:

“Every day I remind myself that my inner and outer life are based on the labors of other men, living and dead, and that I must exert myself in order to give in the same measure as I have received and am still receiving” [53].

Albert Enşteynin “The World I see it” əsərindən götürülən hissədə *inner-outer, living-dead* və *give-receive* cütləri antonimlik yaradır.

Antonimlər yalnızca yazıçı və şairlərin əsərlərində deyil, xalq dilindən gələn sözlərdə, xüsusilə də atalar sözlərində özünü açıq-aydın göstərir. Bir neçə antonimlərin işləndiyi atalar sözlərinə nəzər salaq:

“More haste, less speed”.

“Easy come, easy go”.

“Art is long, life is short”.

“An idle youth, a needy age”.

“Small sorrows speak; great sorrows are silent” [53].

Digər nümunəyə nəzər salaq. Bu nümunədə isə antonimlərdən dramaturgiyada obrazların dilində necə məharətlə istifadə olunduğunun şahidi oluruq. Məşhur dramaturq və yazıçı Vilyam Şekspirin “Hamlet” əsərindən olan hissəyə nəzər yetirək:

“This above all: to thine own self be true

And it must follow, as the night the day

Thou canst not then be false to any man” [53].

“Hamlet” əsərindən götürülən bu nümunədə *true-false* və *night-day* sözləri antonimlik xüsusiyyətinə malikdir.

Morfoloji struktura əsasən antonimləri fərqləndirərkən onların iki qrupa- leksik və sintaktik (qrammatik) ayrıldığını qeyd etdik. Bu iki növ antonimlər həmçinin eyniköklü və müxtəlifköklü də adlandırılır. Eyniköklü antonimlər sintaktik (qrammatik) növə, müxtəlifköklü antonimlər isə leksik növə ekvivalentdir. Eyniköklü antonimlərə, həmçinin, birköklü antonimlər də deyilir, çünki onlar eyni bir kökə müxtəlif şəkilçilər-safikslər, prefikslər artırmaq yolu ilə düzəlir. Müxtəlifköklü antonimlər isə fərqli sözlər vasitəsilə antonimlik yaradırlar. Azərbaycan dilində eyniköklü antonimlərə nisbətə müxtəlifköklü olanlara daha çox rast gəlinir, ingilis dilində əks mənə yaradan ön şəkilçilərin-prefikslərin çoxluğu ilə əlaqədar olaraq eyniköklü antonimlər kifayət qədər çoxdur [32, s 35]. Yuxarıda verdiyimiz nümunələrdəki antonimlər müxtəlifköklü olanlara aid idi. İndi isə eyniköklü-qrammatik antonimlərə misallar gətirək.

Fortunately, he could come early, but unfortunately, he couldnt see his relatives alive because they had been killed. -Xoşbəxtlikdən, o tez gələ bildi, amma bədbəxtlikdən, qohumlarını sağ görə bilmədi, çünki onlar öldürülmüşdülər.

The Sun suddenly appeared and then disappeared behind the clouds. -Günəş birdən-birə peydə oldu və sonra buludların arxasında yox oldu.

There are many misprints in this text, please rewrite it and print again. -Bu mətnədə çox sayda çap səhvləri var, zəhmət olmasa onu yenidən yazın və çap edin [55].

Sintaktik antonimlərin nətiqlər tərəfindən geniş şəkildə istifadə olunduğunu qeyd etmişdik. Həmçinin, siyasi çıxışlarda da sintaktik antonimlərdən istifadə edilərək təzad yaradıldığını görə bilərik. Məsələn ABŞ-ın eks-prezidenti Barak Obamanın 2004-cü ildə Milli Demokratik Konvensiyada etdiyi çıxışa nəzər salaq:

“I have a dream that one day even the state of Missisipi, a state sweltering with the heat of injustice, sweltering with the heat of oppression, will be transformed into an oasis of freedom and justice” [53].

Bu çıxışda *injustice-justice* və *oppression-freedom* antonim cütləri var və *justice-injustice* antonim cütü sintaktik antonimlərə aiddir.

Bütün bu mənə qruplarının təhlilindən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, ingilis dili leksikasında omonim, sinonim və antonimlər xüsusi rola malikdir və bu rolun vacibliyini müxtəlif şair, yazıçı və dramaturqlar gözərdi etməmiş və bu mənə qruplarının sayəsində öz əsərlərinə canlılıq, emosionallıq, təsirlilik, təzad və ifadəlilik qataraq oxucularının diqqətini cəlb etmişlər.

1.2 İngilis dili lüğət tərkibinin zənginləşməsinin səciyyəvi xüsusiyyətləri

İngilis dili lüğət tərkibi özünəməxsus bir çox cəhətlərə görə digər dillərin leksikasıdan fərqlənir. İngilis dili leksikologiyasının genişlənməsi səbəblərindən biri qrammatik faktorlardır. Müxtəlif sözdüzəldici şəkilçilərin iştirakı ilə yeni sözlər yaradılır və onların köməyi ilə lüğət fondu genişlənir. Bunlara misal olaraq –y safiksini aid edə bilərik. Bu şəkilçi vasitəsilə isimdən sifət düzəlir və bu sayədə yeni sözlərlə lüğət fondu zənginləşir. Məsələn: *sun-sunny, silk-silky* və s. [26, s. 130].

Lüğət tərkibinin zənginləşməsinə bir digər səbəb mürəkkəb sözlərin yaradılması prosesidir. Mürəkkəbləşmə və ya mürəkkəb sözlərin yaradılması prosesində iki və ya daha artıq söz birləşərək yeni mənə ifadə edir. Bu zaman yaranan mənə bu sözlərin ayrılıqda ifadə etdikləri mənədən əksər hallarda fərqli olur. Mürəkkəb sözlər lüğət

tərkibinin ayrılmaz vahidləri olaraq dilin digər vahidləri kimi özünəməxsus sintaktik və semantik cəhətlərə malikdir.

Mürəkkəbləşmə prosesi haqqında Ə.Hacıyeva qeyd edir ki, mürəkkəbləşmə sözdüzəltmə prosesinin məhsuldar yollarından biridir. Dilçi mürəkkəb sözlərin strukturunu təhlil etmiş və mürəkkəb sözlərinin strukturunun aşağıdakı amillərdən asılı olduğunu qeyd etmişdir:

1. Semantik birlik;
2. Vurğu vəhdəti;
3. Morfoloji və sintaktik funksiyaya əsaslanan birlik;
4. Defislə və ya bitişik yazılış qaydası [37, s 53].

İngilis dilində mövcud olan mürəkkəb sözlər yazılış etibarilə defislə və bitişik yazılır, həmçinin ayrı yazılan mürəkkəb sözlər də kifayət qədərdir. Mürəkkəbləşməyə aid bir sıra nümunələrə baxaq: *railroad, sunglasses, mailbox, bedclothes, homemade* və s. Cümlə daxilində mürəkkəb sözlərin işlənməsinə baxaq.

Once there weren't any railroads in these places-Bir vaxtlar bu yerlərdə heç dəmiryolu yox idi.

Mary likes homemade food, but she doesn't have time for cooking. -Meri ev yeməklərini xoşlayır, lakin bişirmək üçün vaxtı yoxdur.

The postman put the letters into the mailbox.-Poçtalyon məktubları poçt qutusuna qoydu [55].

Yuxarıda qeyd etdik ki, ingilis dilində çox sayda alınma söz mövcuddur. Alınma sözlər ingilis dili lüğət tərkibinin zənginləşməsində xüsusi rol oynayır. Azərbaycanlı dilçi A.Hacıyevaya görə hər hansı bir dilin zənginliyinə səbəb məhz onun lüğət tərkibinin zənginliyi, çoxşaxəli, rəngarəng olmasıdır. Çünki dilin lüğət tərkibi nə qədər rəngarəng olsa, o dil bir o qədər tanınan və çox işlənən dilə çevrilir. Məhz bu məqamda dildə mövcud olan alınma sözlərin mühümlüyü nəzərə çarpır. Hər bir dil müxtəlif dillərdən yeni sözlər almaqla öz leksikasını zənginləşdirir. Bu hadisə ingilis dilində də özünü açıq-aydın göstərir. İngilis dilində mövcud olan sözlər kifayət qədər rəngarəngdir. Bəzi alınma sözlər vardır ki, onlar dilə uzun zaman öncə daxil olduğundan ingilis dilinin qayda-qanunlarına uyğunlaşmış və milli sözlərdən heç

seçilmirlər. Bu növdə olan sözləri fərqləndirmək üçün sözün mənşəyini araşdırmağa ehtiyac yaranır [37, s. 88]. Məsələn-*face,school* sözləri bu qəbildəndir. Həmçinin ingilis dili leksikonunda mövcud olan alınma sözlərdən danışarkən onların mənbəyini və mənşəyini fərqləndirmək lazımdır. Mənbə dedikdə sözün hansı dildən alınması, mənşə dedikdə isə həmin sözün etimoloji olaraq hansı dilə mənsub olması başa düşülür. Bu məqamda bir neçə alınma sözə nəzər yetirək- *elephant(fil)* sözü fransız dilindən alınmadır, mənşəyi isə qədim Misir dilidir. Başqa bir nümunə- *cafe(kafe)* sözü də fransız dilindən alınıb, lakin bu sözün alındığı mənbə ilə mənşəyi eyni dildir. Buradan da görünür ki, bir çox hallarda alınma sözün mənbəyi ilə mənşəyi eyni dil ola bilər. İngilis dili leksikasının böyük bir hissəsini təşkil edən alınma sözlər müxtəlif xüsusiyyətlərinə görə təsnif edilir. Bunlardan ilki alınmaların sözün təbiətinə əsasən təsnifatıdır. Burada biz 5 müxtəlif növü fərqləndiririk-

1. Əsas alınma sözlər;
2. Tərcümə vasitəsilə alınma sözlər;
3. Qarışıq alınmalar;
4. Yamsılama-alınmalar;
5. Semantik xüsusiyyətə əsasən yaranan alınma sözlər [37, s.8].

Birinci növə aid olan alınmalar heç bir əlavə təsirə ehtiyac olmadan bir dildən digərinə keçən sözlərdir. Burada həm söz, həm də məna bütövlükdə bir dildən digərinə keçir. Məsələn-*kindergarten (uşaq bağçası)* sözü ingilis dilinə alman dilindən keçib və bu söz alman dilində *children's garden* mənasını verir [37, s. 9].

İkinci kateqoriyadan olan alınmalar, adından göründüyü kimi, tərcümə vasitəsilə, sözün bir hissəsinin və ya bütövlükdə hamısının tərcümə edilərək alınmasıdır. Məsələn-*copy* (nüsxə) sözü fransız dilindəki *calque* sözündən, *thriness* (üçlük) sözü İngiltərədə Xristianlıq dininin qəbulu zamanında qədim Latın dilindəki *trinitas*, *superman* (supermen, qəhrəman) sözü alman dilində mövcud olan *übermensch* sözündən, *high level conference* (yüksək səviyyəli görüş) ispan dilindəki *conferencia de alto nivel* sözündən tərcümə edilərək ingilis dilinə keçmişdir [37, s. 9].

Növbəti kateqoriyadan olan sözlər qarışıq şəkildə yaranır,yəni sözün bir hissəsi başqa dildən keçir,digəri isə tərcümə olunur və ya döğma dildə necə işlənirdisə o

formada qalır. Bu cür alınma sözlərə hissəvi kalkalar da deyilir. Bu qrupa misal olaraq *priesthood* (*ruhanilik, keşişlik*) sözündə alınma olan *priest* sözünə doğma *hood* şəkilçisi əlavə edilmişdir. Və ya *monolingual* (*birdilli*) sözünü nəzərdən keçirək. *Lingual*-Latın dilindən alınma söz olsa da, *mono* ingilis dilinin milli şəkilçisidir. Nümunələrdən də aydın olur ki, qarışıq alınmalarda biri doğma dil olmaqla iki müxtəlif dil iştirak edir [28, s. 9].

Digər növ isə yamsılama nəticəsində yaranan alınma sözlərdir. Bu qrupda da tərcümədən istifadə olunur, lakin tərcümə bütöv bir mənanın yerini tutur və anlaşılmaqlıq, qeyri-müəyyənlik yaranır, çünki sözün öz dilindəki mənası ilə tərcümədəki söz arasında uyğunsuzluq olur. Məsələn bura *refrigerator* (*soyuducu*) sözünü aid edə bilərik, hansı ki, Çin dilindən *ice-box* kimi tərcümə olunur [37, s. 10].

Son olaraq semantik alınmalardan danışmaq lazımdır. Bu növdən olan alınma sözlərdə sözün özü yox, onun mənası alınır, yəni dildə mövcud olan sözün üzərinə yeni məna əlavə olunur. Məsələn norveç dilində mövcud olan *stresse* sözünün *emphasise-vurgulamaq* mənası alınmış və ingilis dilindəki *stress* sözünə əlavə edilmişdir. Və ya *hot* sözünə baxaq. Bu söz də norveç dilində *het* sözündən alınıb və *pretty, handsome* (gözəl, yaraşıqlı) mənası ingilis dilindəki *hot* sözünə əlavə olunmuşdur [37, s. 10].

A. Hacıyevanın ingilis dilində mövcud olan alınma sözlərin tarixinə nəzər salaraq etdiyi araşdırmaya baxsaq görürük ki, bu sözlər müxtəlif mənşəlidir və onların alınmasına bir çox hadisələr səbəb olmuşdur. İngilis dilinin keçdiyi hər bir dövrdə həmin zamanın tələbinə uyğun olaraq yeni alınmalar meydana gəlmişdir. Alınma sözlərə ümumi nəzər salsaq onların, əsasən, latın, fransız və norman dillərindən alındığının şahidi olarıq. Latın dilindən alınan sözləri 4 yarımqrupa bölmək mümkündür [37, s. 89].

1. İlkin dövrlərdə latın dilindən alınan sözlər anglo-sakson tayfalarının Şimal dənizi ərazisinə yerləşmələri ilə bağlıdır və bu dövrdə alınan sözlər daha çox Roma mədəniyyətinə, adətlərinə yaxındır. Buna səbəb bu tayfaların Romalılarla olan yaxınlığı idi. Bu qrupdan olan sözlərə *port, kitchen* və s. aid etmək olar. Bu dövrdə ingilis dilinə keçən sözlərin məişətlə bağlılığı aydın görünür.

2. İkinci yarımqrupa latın dilindən VI və VII əsrlərdə keçən sözlər aiddir ki, onlar daha çox dinlə-xristianlıqla əlaqəlidir. Buna da səbəb bu dövrdə ingilislərin xristianlığı qəbul etmələridir. Bura *candle, bishop* və s. kimi sözlər aiddir.

3. Üçüncü yarımqrupa daxil olan sözlər ingilislərin həyatında bir sıra dəyişikliklər edən hadisələrlə bağlıdır. Bu hadisələr Normanlar tərəfindən 1066-cı il işğalı və daha sonra İngiltərədə İntibah dövrünün yayılmasıdır. Bu sözlər, əsasən, mədəniyyət, incəsənətlə əlaqəlidir. Məsələn- *intelligent, permanent, minor* və s.

4. Son qrup latın dilindən alınan sözlər isə müasir dövrə yaxın olduğundan elm, texnika və s. ilə sıx bağlıdır. Bura daxil olan sözlərə *vacuum, vaccine* və s. aid edə bilərik [37, s. 89].

İndi isə ingilis dilindəki alınma sözləri dövrlər üzrə təsnifatına nəzər yetirək.

1. Qədim dövrdə alınan sözlər. Bu dövrdə alınan sözlər yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, məişətlə bağlı, yer adları, dinlə bağlı və s. dir. Məsələn-*monk, ill, cast* və s. aid edə bilərik.

2. Orta dövrdə alınan sözlər iki hissəyə ayrılır-ilk hissə texniki inkişafı ilə bağlı olan sözlər, buraya məhkəmə, hərbi, dövlət və s. aid sözlər daxildir-*soldier, court, government* və s. Digər hissə mədəniyyətdə baş verən irəliləyiş ilə bağlıdır. Bura isə sosial həyat, ədəbiyyat, dəb və s. sözləri-*curtain, romance, dance, fashion* və s.

3. Son olaraq Müasir dövrün erkən mərhələsində alınan sözlər isə quruluşlarına görə fərqlilikləri ilə seçilirlər, belə ki, bu alınmalar, əsasən, düzəltmə sözlərdən ibarətdir, çünki bu dövrdə dilçilikdə qrammatik cəhətdən yeniliklər baş verirdi. Bu dövrə aid sözlərə-*balcony, decision, trilogy* və s. [37, s. 12].

İngilis dili lüğət tərkibinin üslubi laylarından danışmaq vacibdir, çünki bu laylar lüğət tərkibində mövcud olan sözlərin, bir növ, sərhədini müəyyənləşdirir və cəmiyyətin hansı təbəqələri tərəfindən işlənmələrinə görə fərqləndirilir. İngilis dili leksikası kifayət qədər geniş və zəngin olduğundan onun tərkibinə daxil olan sözlər üslubi baxımdan təsnif olunaraq qruplara və yarımqruplara ayrılır. Belə ki, üslubi cəhətdən ingilis dili lüğət tərkibi 3 əsas qrupdan-laydan ibarətdir:

1. Literary- ədəbi üslub;
2. Neutral- neytral üslub;

3. Colloquial- danışıq üslubu [56].

Həmçinin, ədəbi və danışıq üslubu ayrılıqda bir neçə yarımqruplara bölünür. Hər bir üslubi layın özünəməxsus cəhəti vardır ki, onun yarımqruplarında bu cəhət özünü göstərir. Ədəbi üslubda əsas xüsusiyyət kitab dilinin hökm sürməsidir. Neytral üslubdakı əsas cəhət ondan istifadədə ciddi qaydaların, xüsusi qanunauyğunluqların mövcud olmaması və bu sayədə hər təbəqədən olan insanların ondan istifadə edə bilməsidir. Danışıq üslubuna məxsus xarakterik cəhət isə onun, adından göründüyü kimi, danışıqda reallaşması və tez-tez dəyişməsidir. Bu üslubi laylar içərisində ən sabit olan neytral üslub, az və ya çox dərəcədə dəyişən ədəbi üslub, hər zaman dəyişikliklər müşahidə olunan isə danışıq üslubudur [56].

Ədəbi üslub bir neçə yarımqrupa bölünür:

1. Common literary-publisistik sözlər;
2. Terms and professions words-terminlər və ixtisas sözləri;
3. Archaisms-arxaik sözlər;
4. Poetic words-poetizmlər;
5. Barbarism and foreign words-barbarizm və alınma sözlər;
6. Neologisms-neologizmlər [37, s 219].

Hamı tərəfindən başa düşülən, əsasən yazıda və publisistik danışıqda istifadə edilən sözlər publisistik sözlərdir. Bu sözlər, adından göründüyü kimi, publisistik üslubla sıx bağlıdır. Bu sözlər, həmçinin, ümumişlək sözlərlə də oxşardır. Çünki hamı tərəfindən rahatlıqla başa düşülür, bütün cəmiyyət tərəfindən işlədilir. Bu sərəya *parent, retire, maiden* və s. kimi sözlər aid ola bilər [56].

Digər yarım qrup isə terminlər və xüsusi sahələrə aid ixtisas sözləridir. Bu yarım qrup, adından göründüyü kimi, müxtəlif peşələrə aid xüsusi sözləri əhatə edir. Terminlər öz aid olduğu sahənin insanları tərəfindən işlənir, başa düşülür. Lakin bəzi terminlər var ki, onlar kütləvi işlədiyindən adi insanlar da başa düşə bilər, digərləri isə yalnızca peşə sahibləri tərəfindən başa düşülür. Terminlərə aid xüsusi cəhətlərdən biri onun işlənərkən birbaşa ifadə etdiyi mənanı bildirməsidir, belə ki, bu sözlər heç bir məzmunadan asılı olmadan öz sferasına uyğun olaraq işlənir. Buna səbəb terminlərdə çoxmənalılığa yer verilməməsi və onlarda məcazilik xüsusiyyətinin olmamasıdır. Hər

bir sahəyə aid terminologiya mövcud ola bilər. Buraya dilçilikdən tutmuş mühəndislik, tibb və s. qədər sahələr aiddir. İndi isə terminlərə aid nümunələrə nəzər salmaq-grammar (linguistics), antibiotic (medicine), frame (cinema), cosine (mathematics) və s. Bəzi terminlər yarandığı dövrlə əlaqədar o zamanlar yalnızca cüzi qrup insanlar tərəfindən başa düşülürdü. Lakin zaman keçdikcə aid olduğu sahə genişlənməmiş, daha çox insan bu sahədə çalışmağa başlamış və sahənin sözlərini mənimsəməyə başlamışlar [56].

Dilçi alim Ə.Hacıyevanın fikrincə, terminlərdən danışarkən onların etimologiyasına da nəzər yetirmək lazımdır. Bu məqamda, terminlərin mənşəyi bizə bu sözləri araşdırmaq üçün mövcud olan 3 yol ilə köməklik edir:

1. Terminlərin formalaşmasında ellipsis, ixtisar və s. faktorların təsiri olduqca çoxdur. Məsələn- text-teletext, extremely low frequency- ELF və s.

2. Latın və yunan sözlərinin birləşməsiylə bir çox terminlər yaranıb- telemechanic, aerodynamics və s. buraya aiddir.

3. Bir sahəyə aid terminologiyanın digər peşəyə təsiri olur və bununla da yeni terminlərin formalaşması baş verir. Məsələn dənizçilik sahəsindən aviasiyaya bir xeyli termin keçmişdir. Bu hadisəni linqvistikada da görmək mümkündür. Dilçiliyə ritorikadan bir çox termin daxil olmuşdur-metafor, sinekdoxa və s. [37, s 220].

Həmçinin, Ə.Hacıyeva onu da qeyd edir ki, terminlərin bir çoxu elm və texnikada baş verən ixtiralarla da əlaqəlidir. Çünki bir çox terminlər ixtiraların adı ilə eyni olur. Buraya biz Dr.Frank tərəfindən ixtira edilən vitamin, M.Faradey tərəfindən araşdırılan radio terminləri anode və cathode sözlərini aid etmək mümkündür [37, s 221].

Terminlər haqqında yuxarıda qeyd etmişdik ki, bəziləri tamamilə aid olduğu sahəyə aid olub başqa mənə bildirməsə də, bəzi terminlərdə cüzi də olsa çoxmənalılıq və məcazilik hiss edilir. Buraya ingilis dilində termin olaraq işlənən atomic sözünün müasir dövrdə this atomic age ifadəsində tamamilə başqa mənada işlənməsini aid etmək olar. Bu hadisəni biz azərbaycan dilində də görə bilərik. Dilçilik termini olan zərf, isim və s. həm də ümumişlək sözlər kimi işlədilir.

Beləliklə, ingilis dilində mövcud olan terminologiyayı qısaca ümumiləşdirərək deyə bilərik ki, terminlər dilin lüğət fondunun xüsusi bir hissəsini təşkil edərək aid olduğu sahəni tək mənə ilə ifadə edən, məcaziliyə sahib olmayan, çoxmənalılıq

xüsusiyyəti daşımayan sözlərdir. Peşə sənət sözləri özlərində heç bir ekspressivlik, ifadəlilik daşımır, əksinə dəqiqliyi ilə diqqət çəkir.

Digər yarım qrupa daxil olan sözlər arxaizmlərdir. Arxaik sözlər dildə keçmiş zamanda mövcud olub daha sonra müxtəlif səbəblərdən dildən çıxan köhnəlmiş sözlərə deyilir. Arxaizm qədim yunan dilindən alınma olub mənası başlanğıc, qədim deməkdir. Arxaizmlərə qədim sözlər, ifadələr, hətta sintaktik vahidlər də daxildir. Arxaizmlər müasir dövrdə yazıda və nitqdə nadirən işlədilir. Ədəbiyyatda isə bir çox hallarda arxaik sözlərin işlənməsini görürük. Buna səbəb arxaizmlərdən istifadənin yazıçı və ya şairə əsərin dilini daha təsirli, yaddaqalan və maraqlı etməyə kömək etməsidir. Arxaizmlər müasir dövrdə istifadə edilən söz və ifadələrdən kifayət qədər fərqlənirlər [11, s 247]. Arxaizmlərə aid ingilis ədəbiyyatında işlənən nümunələrə nəzər salaq.

Məşhur ingilis yazıçı Ernest Heminqvey tərəfindən yazılan “For Whom the Bell Tolls” əsərində istifadə olunan arxaik sözləri nəzərdən keçirək.

*“Where the hell are you going? ’Agustin asked the grave little man as he gave up. ’
‘Thy duty’, said Agustin mockingly. ‘I besmirch the milk of thy duty’, Then turning
to the woman, ‘Where the unnameable is this vileness that I am to guard?’
‘In the cave’, Pilar said. ‘In two sacks. And I am tired of thy obscenity.’
‘I obscenity in the milk of thy tiredness,’ Agustin said.
‘Then go and befoul thyself,’ Pilar said to him without heat.
‘Thy mother,’ Agustin replied.” [53]*

Bu nümunədə Heminqvey bir çox arxaizm işlətmişdir: *unnameable, vileness* və *thy* sözləri artıq qədim sözlərdir və müasir dövrdə istifadə edilmir, amma yazıçı onlardan istifadə edərək əsərin dilini sirli və oxucu üçün maraqlı etmişdir.

Məşhur ingilis yazıçı, şair və dramaturq olan Vilyam Şeksprin arxaizmlərdən istifadəsinə nəzər salaq:

*“Perhaps he loves you now,
And now no soil nor cautel doth besmirch
The virtue of his will*

There; my blessing with thee!

*And these few precepts in thy memory
Look thou character. Give thy thoughts no tongue...*

*I find thee apt;
And duller shouldst thou be than the fat weed
That rots itself in ease on Lethe wharf,
Wouldst thou not stir in this... ” [53]*

Şeksprin “Hamlet” əsərindən götürülən bu nümunədə ədib qədim sözlərdən məharətlə istifadə edərək əsərə ritmik, realistik təsir vermiş və oxucunun diqqətini cəlb etmişdir. Burdakı *cautel doth, thee, thy duller, shouldst* sözləri arxaik sözlərdəndir. Bu məqamda onu qeyd etmək vacibdir ki, dilçilər arxaik sözlərdən əsərdə istifadəni yalnız o halda məqbul sayırlar ki, tarixi hadisələri əks etdirmək məqsədi olsun, əgər bütün əsər arxaizmlərlə yazılmış olsa, oxucu mənasını bilmədiyi keçmiş sözlər arasında qalaraq çaş-baş ola bilər.

Köhnəlmiş sözlərdən, həmçinin, filmlərdə, pop musiqisində və s. istifadə olunduğunun şahidi oluruq. Məşhur “Pride and Prejudice” - “Qürur və Qərəz” filmində, Con Lecendin ifa etdiyi “Glory” mahnısında arxaik sözlərə rast gəlirik.

Arxaik sözlərə aid digər nümunələrə müasir dövrdəki ekvivalentləri ilə birlikdə nəzər salaq.

“By and by I may observe” - “In the end, I think”

“I daresay” - “It is possible that”

“I hope to afford you more clarity” - “I hope to clarify what this means for you”
[53].

Bu nümunələrdə arxaik sözlərlə verilən cümlələrin müasir dövrdəki variantlarına nəzər salanda köhnəlmiş sözlərin işləndiyi formaların daha təsirli olduğunu, oxucunun diqqətini cəlb etdiyinin şahidi oluruq. Məhz bu səbəbdən arxaik sözlər əsərlərdə və filmlərdə bu məqsədlə geniş şəkildə istifadə olunur.

Arxaizmlərlə oxşarlıq təşkil edən tarixizmlərdən (historism) danışmaq lazımdır. Bəzən hadisə, əşya və ya anlayış öz yerində qalır, amma onu ifadə edən söz unudulur, işlənmir. Belə söz və ya ifadələrə tarixizm deyilir. Tarixizmlər, əsasən, cəmiyyətin,

social həyatın inkişafı, dəyişməsi ilə əlaqədar yaranır. Məsələn: *archer- silah növü, bloomer-* qadınların XIX əsrin ortalarında istifadə etdikləri geyim növü və s. bu sıraya aid ola bilər. Bu sıraya aid bəzi sözlər hələ də öz mənasını cüzi dəyişərək leksikada istifadə edilir. Buraya *sword, arrow* və s. sözlər aiddir [37, s 112].

Digər yarımqrup poetik sözlərdən ibarətdir. Poetizmlər, əsasən, əsərlərdə istifadə olunan, arxaik və ya yüksək təsir qabiliyyətinə malik ədəbi sözlərdən ibarətdir. Bu yarımqrupun digərlərindən fərqi işlənmə tezliyi ilə əlaqədardır. Belə ki, poetik sözlər digərlərinə nisbətə az işlənir [56]. Əsərdə poetizmlərdən istifadədə məqsəd əsərin dilini təsirli və maraqlı etməkdir. Hər hansı fikri adi sözlərlə çatdırmaqla poetizmlərlə ifadə etmək arasında çox fərq var. Məhz bu səbəbdən, bir çox yazıçı və şairlər bu ifadələrdən məharətlə istifadə etmişlər. Bu məqamda, məşhur ingilis şairi Corc Qordon Bayronun “Child Harold’s Pilgrimage” əsərindən bir hissəyə nəzər yetirək:

*Whilhome in Albion’s isle
There dwelt a youth,
Who ne in virtue’s ways did take delight;
But spent his days in riot most uncouth.
And vex’d with mirth the drowsy ear of Night. [53]*

Verilən nümunədə Bayron bir çoxu köhnəlmiş sözlər olmaqla kifayət qədər poetizmlərdən istifadə etmişdir. Buradan da aydın olur ki, poetik sözlər əsərlərdə əbəs yerə işlənmir, onlar əsərin dilini emosional, təsirli etməkdə əvəzsiz rol oynayır.

Ədəbi üslubun digər yarımqrupunu barbarizm və alınma sözlər təşkil edir. Alınma sözlər haqqında ətraflı məlumat verdik. Barbarizmlər isə dilin lüğət tərkibinin elə sözlər qrupudur ki, onlar alınma olsalar da, tamamilə assimilyasiyaya-dəyişikliyə uğramamış vahidlərdir. Bu sözlər ədəbi dilin sərhədini təşkil edir. Barbarizmlərin bir çoxunun ingilis dilinə aid sinonimləri vardır. Bu vahidlərə aid nümunələrə nəzər salaq. Məsələn: *en passant-in passing, chic-stylish* və s. [56].

Barbarizmlər alınma sözlərdən fərqli olaraq ingilis dili lüğət fonduna daxildir. Alınma sözlər isə lüğət tərkibinə məxsus olmur və lüğətlərdə özünəməxsus cəhətləri ilə digər sözlərdən fərqlənirlər. Lakin həm barbarizmlər, həm də alınma sözlərin özünəməxsus olan daşdığı bir sıra funksiyalar var. Belə ki:

1. Hər iki vahidin əsas funksiyalarından biri əsərdə işlənərək aid olduğu xalq, hadisə və ya tarix haqqında yerli sözlərdən istifadə edərək həmin hadisə haqqında reallığı əks etdirmək, məzmunu daha aydın etməkdir. Bu məqamda bir nümunəyə nəzər yetirək.

The little boy ... had a famous appetite, and consumed schinken, and braten, and kartoffeln, and cranberry jam with a gallantry that did honour to his nation". [53]

Bu nümunədə müəllif kiçik bir alman şəhərində yaşayan oğlanın iştahını bildirmək üçün alman sözlərindən istifadə etmiş, oxucunun fikrini real hadisələrə cəlb etmişdir.

2. Digər funksiyası isə bədii ədəbiyyatda işlənilərkən oxucunun əsərə marağını cəlb etmək, adi sözlərdən fərqli olaraq daha çox emosional təsir yaratmaqdır. Bu funksiyanı bəzi dilçilər dəqiqləşdirici funksiya adlandırırlar. Buna səbəb barbarizmlərin əsərdə işlənərək oxucunun xüsusilə nəyə diqqət yetirməli olduğunu göstərməsi və dəqiqləşdirməsidir [56].

Bütün bu təhlillərdən aydın olur ki, barbarizmlər hər nə qədər geniş şəkildə istifadə olunmasa da, əsərdə işlənərkən oxucuya verdiyi təsir olduqca böyükdür.

Son yarımqrup isə neologizmlərdir. Neologizmlər dildə mövcud olan yeni söz və ifadələrdir. Bu bir həqiqətdir ki, hər bil dil gündən-günə yenilənir, dəyişir, heç bir dil yarandığı kimi qalmır. Xüsusilə də dilin leksikası ən çox dəyişikliyə uğrayan sahədir. Həyatda yeni anlayışlar, əşyalar, hadisələr yaranır və onları adlandırmaq üçün sözlərə ehtiyac olur. Və ya mövcud olan söz öz dövrünü tamamlayıb köhnəlir və istifadədən çıxır, əvəzinə yeni söz işlədilir. Bütün bu deyilən səbəblərə görə dilin lüğət tərkibində neologizmlər mövcuddur [26, s 116]. Neologizmlərin ümumi istifadədə olan sözlərdən fərqi onların dilə yeni daxil olması və bir sıra hallarda istifadə olunsada, kütləvi şəkildə əhali tərəfindən istifadəyə keçməməsidir. Amma sözün nə qədər müddət neologizm olaraq adlandırılması sualı hələ də öz cavabını tapmıb. Bu mənada dilçi alim Galperinə görə neologizm termini ümumiyyətcə istifadə edilməli deyil. Termin olaraq neologizm sözü ingilis dilçiliyində ilk dəfə 1772-ci ildə fransız sözü olan neologizmdən alınma olaraq görünmüşdür. Yeni sözlər ixtiralar, yeni anlayışlar və s. adlandırmaq üçün xüsusilə faydalıdır. Bu məqamda, neologizmləri elm texnikasının inkişafında, yeni

ixtiralarda və s. axtarmaq lazımdır. Neologizmlərə aid bir neçə nümunəni təhlil edək: *sarchasm, brunch, smog, alligator, dictaphone* və s. [35, s 117].

Your words were just sarchasm and she didn't understand anything. -Sənin sözlərin, sadəcə olaraq, sarkazm idi və o, heçnə başa düşmədi.

Rose used dictaphone for recording Martin's lies. -Roz Martinin yalanlarını qeydə almaq üçün səs yazandan istifadə etdi [55].

Neologizmlərdən ədəbiyyatda da istifadə olunduğunu görə bilərik. Buna səbəb, o vaxtkı dövrdə yazıçı və şairlərin fikirlərini ifadə etmək üçün sözlər yaratması və həmin sözlərin bizim dövr üçün yeni hesab edilməsidir. Məşhur ingilis yazıçı, şair və dramaturq Şekspirin aşağıdakı cümləsinə baxaq.

Pardon, old father, my mistaking eyes, that have been so bedazzled with the sun that everything I look on seemeth green [53].

Bu nümunədə Şekspir *bedazzled* sözündən günəş işığını təsvir etmək üçün istifadə etmişdir.

Digər bir nümunə isə Levis Karoldandır.

And hast thou slain the Jabberwock,

Come to my arms, my beamish boy!

O frabjous day! Callooh! Callay!"

He chortled in his joy.(53)

“Jabberwocky” şeirindən verilən bu nümunədə şair *chortle* feilindən istifadə edərək sevincdən insanın necə gülməsini təsvir etmişdir.

Buradan da aydın olur ki, neologizmlərin dilin lüğət tərkibində rolu olduqca mühümdür, çünki bu sözlər yeni anlayışları, hadisələri və s. adlandırmaqda əvəzsiz rol oynayır.

Leksikanın digər üslubi layını isə neytral sözlər təşkil edir. Bu qrupa daxil olan sözlər digər iki üslubi layların tərkibində işlənə bilər. Həmçinin, neytral üslubda çoxmənalılıq və sinonimlik yarada bilmək qabiliyyəti yüksək səviyyədə özünü göstərir. Bu qrup yeni sözlər yarada bilmək üçün baza rolunu oynayır. Digər iki qrupdan bir fərqi də neytral sözlərdə üslubi rəngarəngliyin az olmasıdır. Məsələn *to begin* sözü

neytral üslubda işlənir, onun sinonimləri to go ahead gündəlik danışıq, to commence isə ədəbi üsluba aiddir [56].

Son olaraq gündəlik danışıq sözlərini əhatə edən qrupdan danışaq. Danışıq üslubu özündə bir neçə yarımqrupu əhatə edir ki, onların hər birinə qısaca nəzər salaq.

1. Slanqlar;
2. Jarqonizm;
3. İxtisas sözləri;
4. Dialekt sözlər;
5. Vulqar ifadələr [56].

Slanq ifadələr dilçilik elmində hələ də tam ifadə olunmamışdır. Bu termin qədər qeyri-müəyyən və dilçilərə qaranlıq qalan termin linqvistikada çox azdır. Ümumi olaraq slanqlar haqqında onu deyə bilərik ki, bu vahidlər müasir dövr ingilis dilinin standart istifadəsinin üzərindədir. Bu qrupdan olan sözləri ifadə etdiyi mənaya və işlənmə yerlərinə görə dilçilər belə adlandırırlar:

1. Aşağı səviyyədə, az hörmət sahibi insanların dilində işlənən sözlər;
2. Müəyyən bir sinfə məxsus və ya bir dövr ərzində istifadə edilən vahidlər;
3. Xüsusi məqsədlə istifadə edilən, yüksək savada malik insanların istifadəsindəki sözlər [37, s. 221].

Bu fərqlər, haqlı olaraq, dilçilikdə çaşqınlıq yaradır. Bəzi dilçilər isə qeyd edir ki, slanqlar yeni söz yaranması istəyinin nəticəsində meydana gəlir və nitqə xüsusi emosionallıq qatır. Bəzi slanqlara aid nümunələrə diqqət yetirək: *bread basket-stomach, wallflower-shy person, bromance- a powerful friendship between two men, epic-very enjoyable, salty-angry* və s. bu kimi sözlər slanq nümunələridir. Buradan görünür ki, slanq sözlər, əsasən, müəyyən qrup, xüsusilə cavan nəsil arasındakı dialoqlarda işlənən vahidlərdir [37 s. 224].

Digər yarımqrupa jarqonlar daxildir. Jarqonizmlərə elə sözlər daxildir ki, onlar müəyyən sirləri saxlamaq, gizliliyi qorumaq üçün istifadə olunur və müəyyən sosial qrupdan kənarında heç kim bu sözün mənasını anlamır. Cəmiyyətdə müxtəlif qrupların jarqonları ola bilər- oğruların, hərbi qulluqçuların, musiqi bandasının və s. Bu vahidlərə

aid nümunələri nəzərdən keçirək- *beat-an officer parole area, iatrogenic-something which is anormal,tachycardia-fast heart rate* və s. [37, s. 223].

İxtisas sözləri müəyyən bir peşənin insanları tərəfindən istifadə edilən, bu sahəyə aid olan və peşədən kənar adamların məlumatının olmadığı sözlərdir. Terminlərlə oxşarlıq təşkil etsə də, müəyyən fərqlər vardır. Belə ki,

1. Terminlər yeni yaranan anlayışları adlandırsalar da, ixtisas sözləri əvvəlcədən mövcud olan əşya və ya anlayışı adlandırır;
2. Terminlər ümumi istifadəyə keçə bilirlər, lakin digərləri keçə bilmir;
3. İxtisas sözlərində qeyri-müəyyənlik özünü göstərir, amma terminlər açıq-aydın olur [56].

Bu yarımqrupa aid nümunələrə baxaq- *a piper- a specialist who decorates pastry with the help of a cream-pipe, tin-fish-submarine* və s. [52].

Digər qrupa dialekt sözlər aiddir. Bu ifadələr müəyyən yerdə yaşayan insanlar tərəfindən işlənir. Bəzi dialekt sözlər geniş şəkildə istifadə edildiyindən standart ingilis dilinə daxil olub və onları gündəlik danışmada istifadə edilən sözlərdən ayırmaq çətinidir. Amma bir çoxları ümumişlək sözlərdən kifayət qədər fərqlənir. Dialektlərdən danışarkən iki növ fərqləndirilir:

1. Northern(şimal);
2. Southern(cənub) dialektləri [56].

Bir neçə şimali hissənin dialektlərinə aid nümunəyə baxaq-*tittie-sister, led-a young man* və s. İkinci hissəyə aid nümunələrə isə-*volk-folk, zinking-sinking* və s. Dialekt sözlər yazıçı və şairlər tərəfindən əsərlərdə kifayət qədər istifadə edilib. Buna səbəb bu sözlərin təsir gücünün hesabına surətlərin nitqini fərdiləşdirməkdir. Ədəbiyyatda işlənən dialekt nümunələrini təhlil edək:

Məşhur amerikalı yazıçı Mark Tvenin “Huckleberry Finn” əsərindən nümunəyə baxaq.

Jim: We’s safe, Huck , we’s safe! Jump up and crack yo’ heels. Dat’s de good ole Cairo at las’, I jis knows it.”

Huck: I’ll take the canoe and go see, Jim. It mightn’t be, you know.” [53]

Bu cümlələrdə yazıçı xarakterləri fərqləndirmək üçün dialektlərdən məharətlə istifadə etmişdir.

Son olaraq vulqar ifadələrdən danışaq. Vulqarizmlər, bütün dillərdə olduğu kimi, dildə işlənməsi kobud sayılan söyüş, qarğış kimi ifadələrdir. Bu ifadələr, əsasən, dialoqlarda, söhbətlərdə işlənə bilər. Bəzən onların əsərlərdə də işlənməsi mümkündür. Buna səbəb xarakterin danışığına daha real, emosional etməkdir [37, s. 222].

İngilis dili leksikasına ümumi olaraq nəzər yetirdik, indi isə leksikada xüsusi yeri olan məişət leksikasına nəzər salaq. Tədqiqat işinin ikinci fəslində məişət sözləri haqda ətraflı araşdırma aparacağıq.

II FƏSİL

İNGİLİS DİLİNDƏ MƏİŞƏT LEKSİKASI

2.1. İngilis dili məişət leksikası və onun düzəlmə formaları

İngilis dili leksikasında özünəməxsus yer tutan məişət leksikası bir çox növdə olan sözlər qrupunu əhatə edir. Bu sahəyə gündəlik danışmada istifadə edilən mətbəx, geyimə aid sözlər, heyvan və quş adları, ev əşyaları və s. aid edilir. Məişət leksikası ingilis dili leksikasında xüsusi bir lay təşkil edir. Bu laya daxil olan sözlər və söz birləşmələri həm yerli-məhdud sayda, həm də ümumişlək sözlər bazasında istifadə edilir [48, s. 2].

Məişət leksikası aid olduğu xalqın tarixi ilə sıx şəkildə bağlıdır. Dil xalqla birlikdə yaranıb inkişaf yolu keçdiyindən xalqın tarixində baş verən hər bir dəyişiklik, yeni yaranan, köhnəlib dili tərk edən, başqa dillərdən alınan və s. sözlər dildə özünü göstərir. Eləcə də məişət leksikası da xalqla möhkəm surətdə əlaqəlidir və bu dəyişikliklər məişət sözlərində açıq-aydın özünü büruzə verir.

Azərbaycanlı dilçi alim G.Axundovaya görə məişət leksikasının ayrıca bir tədqiqat obyektini kimi götürülməsi çox vacib və yerində bir qərardır. Leksika maddi gerçəkliyin müxtəlif sahələrini əks etdirir, qrammatikaya nisbətən digər dillərin təsirinə daha tez məruz qalır və daha dinamikdir. Məişət leksikasının müxtəlif sistemli dillərdə öyrənilməsi həmçinin bu dillərin tarixi leksikologiyası baxımından da önəmlidir [2, s. 6].

Məişət leksikasının gündəlik danışıda istifadə edilən aktiv leksikaya aid sözlərlə bir sıra ortaq cəhətləri vardır. Belə ki:

1. Hər ikisi gündəlik həyat şəraitində istifadə edilir;
2. Hər iki leksikonu demək olar ki, bütün insanlar danışır və başa düşür;
3. Hər ikisində ümumişlək sözlər üstünlük təşkil edir.

Bu oxşarlıqlara baxmayaraq məişət leksikası ilə aktiv leksikanın arasında fərq də mövcuddur:

1. Məişət leksikasına daxil olan sözlər daha sabitdir, onlarda dəyişiklik az nəzərə çarpır, aktiv leksikanı təşkil edən sözlər isə tez-tez dəyişikliyə məruz qalır, yenilənir;
2. Məişət leksikası cəmiyyətin konkret bir qatına mənsub olaraq, o hissəyə aid insanların danışığını bildirir, halbuki aktiv leksikadan cəmiyyətin bütün təbəqələrinin arasındakı ünsiyyəti ifadə etmək üçün istifadə olunur.

İngilis dilində məişət leksikasının xüsusi yer tutmasının bir digər səbəbi də bu sözlərin ingilis xalqının mentalitetini, dünyagörüşünü əks etdirməsidir. Bu sahəyə dair leksikonu öyrənərək biz ingilis xalqının tarixindən, adət-ənənəsindən xəbərdar oluruq.

Məişət leksikonunu yaradan sözlərin səciyyəvi cəhətlərində biri də onların adlandırma yolu ilə yaradılması və inkişaf etdirilməsidir. Belə ki, bu sözlər gündəlik həyatda baş verən hadisələrlə əlaqəli olaraq hər hansı yeni yaranan anlayışın, hadisənin, ixtira edilmiş əşyanın adlandırılması yolu ilə mövcud olur və məişət leksikonuna daxil edilir. Məişətdə istifadə olunan sözlərə aid bir neçə nümunəyə nəzər yetirək-door bell, chimney, lock, sparrow, laundry room və s. [10, s.3].

My sister was having dinner when the door bell rang.-Bacım nahar edərkən qapının zəngi çaldı.

Little children think that Santa Claus comes home from the chimney.-Balaca uşaqlar Şaxta Babanın evə bacadan gəldiyini düşünür.

After the party Jane came home, but it was a lock on the door.-Qonaqlıqdan sonra Ceyn evə gəldi, amma qapıda kilid var idi.

There are a lot of sparrows in our yard in the winter.-Qışda həyatımızda çoxlu sərçə olur.

Please, take your dirty clothes to the laundry room.- Zəhmət olmasa çirkli paltarlarını camaşırxanaya apar [51].

Yuxarıda verdiyimiz nümunələrdən də görünür ki, məişət sözlərini gündəlik danışmada kifayət qədər sıx tezlikdə görmək mümkündür.

İngilis dili məişət leksikasında danışarkən biz bir neçə təsnifata-qruplaşdırmaya nəzər yetirəcəyik. Bu zaman təsnifat-taksonomiya haqda qısa məlumat verək. Taksonomiya qədim yunan dilindən gələrək, azərbaycan dilinə tərcümədə təsnifat və sistemləşdirmə prinsipi haqqında təlim mənasını verir. Müasir elm dünyasına bu termini isveçli botanik Oğüsten Dekandol gətirmiş və botanika elmində işlətməmişdir. Sonralar isə bu söz digər elmlərdə, eləcə də dilçilikdə istifadə olunmağa başlamışdır. Dilçilik elmində təsnifatdan istifadəyə səbəb linqvistikanın çoxşaxəli olması və bir sıra qruplaşdırmalara ehtiyac olmasındadır. Eləcə də məişət leksikasında da taksonomiyaya ehtiyac yaranır. İngilis dili məişətə aid gündəlik istifadədə olan sözlərlə zəngin olduğundan onların müəyyən səciyyəvi cəhətlərinə əsasən qruplaşdırılması vacibdir [2, s. 8].

Məişət leksikasına ümumi nəzər yetirərkən onun tərkibində dialekt sözlərin də olduğunu qeyd etmişdik. Həmçinin, məişət sözləri içərisində arxaizmlərdən də nümunələr görmək mümkündür. Müasir dövrdə işlənməsinə baxmayaraq, gündəlik həyatda istifadə edilən vahidlərdə qədim sözlər kifayət qədər çoxdur. Buna səbəb məişət leksikasının ingilis dili lüğət fondunun ən qədim laylarından birini təşkil etməsidir. Bu məqamda, məişət sözləri ilə dialektizmlərin də arasındakı oxşarlıq və fərqlərdən danışmaq gərəklidir [48, s. 4]. Oxşar cəhətləri:

1. Hər iki leksika qədim tarixə malikdir;
2. Hər ikisinin işlənmə dairəsi məhduddur.

Fərqlərə gəldikdə isə:

1. Hər iki leksika məhdud işlənmə dairəsinə malik olsa da, bu məhdudluğun səbəbi başqadır. Belə ki, dialekt sözlər coğrafi baxımdan məhdud sayda işlənir, məişət sözlərində isə sosial vəziyyətə uyğun olaraq məhdudluq özünü göstərir.

2. Digər bir fərq hər iki leksikanı təşkil edən sözlərin xüsusiyyəti ilə bağlıdır. Dialektlər əsas və köməkçi nitq hissələrindən ibarət olsa da, məişət sözləri yalnızca adlardan-isimlərdən ibarətdir.

3. Bu iki leksik kateqoriya arasındakı bir fərq də onların mövcudluğu haqqındadır. Dialekt sözlər emosional cəhətdən mövcuddur, halbuki məişət leksikasını təşkil edən sözlərdə emosional çalarlılıq azdır.

Məişət leksikasına aid olan səciyyəvi cəhətlərdən biri də ona daxil olan sözlərin terminlərə oxşar olaraq konkret əşya və hadisələrin, əmək və s. proseslərinin adlarını bildirməsidir. Bu sözlər konkret mənaya malik olduğu üçün mücərrəd mənəli sözlərdən fərqlənir və məişət leksikası sözlərində çoxmənəlilik müşahidə olunmur. Terminlər kimi məişət sözlərində də çoxmənəlilikə rast gəlinməməsinə səbəb bu vahidlərin müəyyən əşya və ya hadisələri adlandırmaq üçün istifadə olunaraq konkret bir mənə ifadə etməsidir. Bu məqamda, terminlər və gündəlik danışmada istifadə edilən sözlər arasında oxşarlıqlar meydana çıxır:

1. Hər iki leksikanın vahidləri sözlərdən ibarətdir;
2. Hər iki lüğəvi vahid tarixi kateqoriya hesab olunur;
3. Həm məişət leksikası həm də terminologiya adlandırmaq funksiyasına malikdir-hər ikisində əşya və ya hadisələr adlandırılır;
4. Hər iki leksikada feillərdən məhdud sayda istifadə edilir.

Bu oxşarlıqlardan əlavə, terminlər və məişət sözləri arasında fərqlər də mövcuddur:

1. Terminləri standartlaşdırmaq,etalon halına salmaq mümkün olsa da, məişət sözlərində bu, qeyri-mümkündür;
2. Terminlər yüksək səviyyəli üsluba aid vahidlər hesab olunur, lakin məişət leksikası neytral üsluba aiddir;
3. Məişət leksikası terminlərə nisbətdə daha qədim tarixə malikdir, buna səbəb məişət sözlərinin xalqın tarixi ilə sıx bağlı olmasıdır;
4. Məişət sözləri yerli xarakter daşdığından daha məhdud sahədə işlənir, amma terminlər ədəbi dilin bir parçası olaraq geniş dairədə istifadə edilir;

5. Son olaraq, terminlər daha dəyişkən, dinamikdir, gündəlik məişət sözləri isə sabitliyi və mühafizəkarlığı ilə seçilir.

Məişət leksikasından danışarkən bu sözlərin aşağı səviyyəli savada malik insanlar tərəfindən işlədilən leksika ilə fərqiindən və oxşarlığından da danışmaq lazımdır.

1. Məişət sözləri dilin üslubi layları içərisində neytral üsluba aid olmağına baxmayaraq, digəri aşağı səviyyədə üslubi çalarlılığa malikdir.

2. Hər ikisi gündəlik danışıda istifadə edilir, lakin məişət sözləri cəmiyyətin bir çox təbəqəsinə aid olsa da, digər leksikadan aşağı səviyyədə savada malik olan insanlar istifadə edir.

İki leksik kateqoriya arasındakı oxşarlıq isə hər ikisinin gündəlik yaşayışda istifadə edilməsidir.

Məişət leksikasına daxil olan sözlər müxtəlif düzəlmə formalarına malikdir. Bu zaman biz dilçilikdə mühüm əhəmiyyət kəsb edən söz yaradıcılığına müraciət edirik. Belə ki, məişət leksikasına aid sözlər həm müxtəlif dillərdən yeni sözlər alınmaqla, həm də dildə əvvəldən mövcud olan sözlərdən düzələ bilir. İngilis dilində mövcud olan məişət sözlərinin yaradılmasında başlıca iki mənbədən istifadə edilir:

1. İngilis dilinin öz daxili imkanları vasitəsilə;
2. Xarici dillərdən alınmaların köməkliyi ilə [10, s. 2].

Bu vasitələrlə məişət sözləri 3 quruluşda yaradılır:

1. Sadə məişət sözləri;
2. Düzəltmə məişət sözləri;
3. Mürəkkəb məişət sözləri.

Milli sözlər vasitəsilə məişət sözlərinin yaradılması 4 üsulla baş verir:

1. Yeni söz və söz birləşmələrinin yaradılması;
2. Kalka metodu ilə söz yaradılması;
3. Dialekt və şivələrdən sözlərin alınması;
4. Səslərin dəyişməsi-fonetik dəyişikliklər hesabına sözlər yaradılması.

Birinci yolla-yeni sözlərin və söz birləşmələrinin yaradılması yolu bir neçə üsulla baş verir, bura aiddir:

1. Leksik

2. Semantik
3. Morfoloji
4. Sintaktik [10, s. 3].

Hər bir üsula ayrı-ayrılıqda nəzər salmaq. Leksik üsul vasitəsilə məişət sözləri yaradılarkən onlar dilə tam şəkildə daxil olur, əlavə vasitəyə ehtiyac qalmır. Bu üsulla yaranan sözlərə misal olaraq *apron, dress, clothes, gown* və s. aid etmək olar. Bu nümunələrə cümlə daxilində nəzər salmaq.

Sometimes, Mary picks apples from the trees and gets her apron a lot of tasty apples, but her mother doesn't know it. -Bəzən Meri ağacdan almaları dərib önlüyünü dadlı almalarla doldurur, amma anası bunu bilmir.

Yesterday she wore a beautiful dress at the party and everybody were looking at her with admiration. -Dünən o, qonaqlıqda gözəl bir don geyinmişdi və hamı ona heyranlıqla baxırdı.

At the graduation photosession Jack lost his gown. - Məzuniyyət çəkilişində Cek öz mantiyasını itirdi.

Semantik üsul isə leksik metodla yaxından əlaqəlidir. Bu üsula, həmçinin, leksik-semantik üsul da deyilir. Bu metod vasitəsilə yeni söz yaradılarkən mənənin dəyişməsi və ya bir sözdən digərinə keçməsinə görürük. Bu zaman isə sözün əvvəlki mənəsi itir və müşahidə olunmur. Məsələn-qədim dövr ingilis dilində istifadə olunan *deor* sözü hər hansı vəhşi bir heyvanı adlandırmaq üçün istifadə edilirdi, sonradan bu söz təkamül edərək *deer-maral* sözüə çevrildi. İndi *deer* sözünü işlətdikdə əvvəlki mənə nəzərdə tutulmadan yalnızca yeni mənəsini bildirilir.

Digər düzəlmə forması isə morfoloji üsuldur. Bu üsul vasitəsilə məişət leksikası kifayət qədər zənginləşmişdir. Morfoloji üsul söz yaradıcılığında məhsuldar metodlardan hesab olunduğundan bu metodla bir sıra məişət sözü yaradılaraq ingilis dili leksikasına daxil edilmişdir. Bu metodla söz yaradılarkən dilin öz imkanlarından istifadə olunur, digər dillərdən alınma söz alınmasına ehtiyac qalmır.

Morfoloji üsulla yeni söz yaradarkən sözdüzəldici şəkilçilərdən istifadə edilərək düzəltmə sözlər yaradılır. Məişət sözləri yaradan şəkilçilər haqqında onu demək vacibdir ki, ingilis dili düzəltmə şəkilçilərin heç də hamısı məişət leksikonunun

yaradılmasında eyni dərəcədə iştirak etmir. Bəzi şəkilçilər çox fəallıq göstərsələr də, digərləri məişət sözlərinin yaradılmasında qətiyyətlə iştirak etmir. Burada biz sözün sonuna artırılan affikslərdən danışıyıq.

İngilis dili məişət sözlərini yaradarkən iki cür affikslərdən söhbət gedir:

1. Adların sonuna artırılaraq ad düzəldənlər;
2. Feillərin sonuna artırılaraq ad düzəldənlər.

Müxtəlif nitq hissələrinin sonuna artırılaraq yaradılan sözlərə müxtəlif misallar çəkə bilərik. Məsələn-*ham-mal* əti sözündən *hammer-çəkic* sözü yaradılıb, *loaf-çörək* sözündən *loafer-ayaqqabı* növlərindən birini bildirmək üçün, *juice-şirə* sözündən isə *juicer-şirəçəkən* sözü yaradılıb.

Digər bir forma isə feildən adların yaranmasıdır. Bu formada digərinə nisbətən sözlərin çoxluğunun şahidi oluruq. Məsələn: *open-açmaq* feilindən *opener*, *peel-soymaq-peeler-soyan* alətin adı, *sneak-gizləncə gəlmək* feilindən *sneaker-idman ayaqqabısı*, *train-məşq etmək* sözündən *trainer-idman ayaqqabısı* sözü, *freeze-donmaq* feilindən isə *freezer-dondurucu*, *build-tikmək* sözündən *builder-inşaatçı* sözü yaradılıb.

Sözlərin yaranmasını təhlil edərkən görürük ki, xüsusilə er safiksi sözdüzəltmədə üstünlük təşkil edir. Bəzən yeni sözlər yaradarkən əks cinsləri bildirmək üçün dişi və erkək adlarından istifadə edilir. Bir sıra hallarda isə yeni sözdən istifadə olunur. Hər iki formaya nəzər salmaq.

Cock-bird-erkək quş

she- goat-dişi keçi

Hen-bird-dişi quş

he-goat-erkək keçi.

Yeni sözlər vasitəsilə yarananlara isə:

Cow-inək

stallion-dayça

Bull-öküz

move-dişi at və s. aid etmək olar [10, s. 2].

Morfoloji üsulla yaranan məişət leksikasına cümlələrin tərkibində baxmaq.

My mother never buys juice from the supermarkets, so she uses juicer for fresh juice for us. -Anam heç vaxt marketdən şirə almır, belə ki, o, şirəçəkənlə bizim üçün təzə şirə çəkir.

Coach ordered the players to wear the trainers and go to the stadium. -Məşqçi oyunçulara idman ayaqqabılarını geyinməyi və stadiona getməyi əmr etdi.

In New Zeland the people keep a lot of cows for producing butter. -Yeni Zelandiyada kərə yağı istehsalı üçün insanlar çoxlu inək saxlayırlar.

Bundan əlavə, məişət sözlərindən bir çox şair və yazıçılar öz əsərlərində məharətlə istifadə etmişdir. Bir neçə nümunədə bunu aydın görə bilərik.

*Isn't it strange
That princess and kings,
And clowns that caper.
In sawdust rings,
And common people
Like you and me
Are builders for eternity? [54]*

Amerikalı şair L.R.Şarpe tərəfindən yazılan A Bag of Tools şeirində şair insanların kimliyindən asılı olmayaraq bərabər olduğuna diqqət çəkmək üçün kral, şəhzadə, adi insanlar və son olaraq inşaatçını nümunə verməklə onlar arasında heç bir fərqi olmadığını qeyd edir.

Digər bir nümunə isə dahi amerikan şair R.Blankonun America şeirindəndir.

*Although Tria Miriam boasted she discovered
At least half a dozen uses for peanut butter-
Topping for guava shells in syrup,
Butter substitute for Cuban toast,
Hair conditioner and relaxer-
Mama never knew what to make
Of the monthly five-pound jars
Handed out by the immigration department
Until my friend,Jeff, mentioned jelly [54].*

Şair bu şeirində öz uşaqlıq xatirələrindən danışaraq müxtəlif mədəniyyətlərə malik insanların xüsusi tədbirlərdə necə bir araya gəlməsindən, onlar arasındakı fərqlərdən danışmış, bu zaman məişət sözlərindən kifayət qədər istifadə etmişdir.

Son olaraq, sintaktik üsulla məişət leksikonu yaradılarkən iki və daha artıq leksik vahidin birləşməsindən bəhs olunur. Bu zaman, sözlər arasında tabelilik və ya

tabesizlik əlaqəsindən istifadə edilə bilər. Yəni, sözlər bərabərhüquqlu olaraq tabesizlik əlaqəsi ilə bağlana və ya aralarında tabelilik əlaqəsinin hər hansı forması olaraq bir söz digərindən asılı ola bilər. Dilçilər sintaktik üsulla söz yaradılarkən daha çox mürəkkəb vahidlərin yaradıldığını qeyd edirlər, lakin məişət leksikasında sintaktik əlaqə ilə yaranan söz birləşmələri də kifayət qədərdir.

Bu məqamda biz L.Blumfildin sintaktik əlaqə vasitəsilə söz yaradılması haqda dediklərinə nəzər yetiririk: “Mürəkkəb sözləri fərqləndirən qrammatik xüsusiyyətlər müxtəlifdir və hətta bəzi dillərdə bu qəbildən olan formalar, ümumiyyətlə, yoxdur. Söz və söyləm arasında dərəcələnmə olduqca çox ola bilər: əksərən onlar arasında kəskin fərq qoymaq mümkün deyildir. Mürəkkəb sözlər sinfinə ayırd etdiyimiz formalar elə xüsusiyyətlərə malikdir ki, onlar aid olduqları dillərdə söyləmlərlə müqayisədə tək sözlər kimi xarakterizə edilir” [28, s 298].

Sintaktik üsul vasitəsilə məişətə aid mürəkkəb sözlərin və söz birləşmələrinin yarandığını qeyd etdik. İndi isə hər bir növə ayrılıqda nəzər salaq.

Mürəkkəb məişət leksikonuna aid sözlər bitişik və ya defislə yazıla bilər. Bitişik yazılanlara misal olaraq *gravestone*, *honeymoon*, *headdress*, *screwdriver*, *petticoat* və s. sözlər aiddir.

Defislə yazılan mürəkkəb məişət sözlərinə isə *table-spoon*, *tea-towel*, *egg-cup*, *fridge-freezer* və digər sözlər aiddir [48, s. 2].

Söz birləşməsi olaraq mövcud olan məişət vahidlərinə gəldikdə isə *-fancy dress*, *frock coat*, *smocking jacket* və s. daxildir.

Verilən nümunələrə cümlə daxilində nəzər salaq.

The gravestones seemed fearful in the cemetery in the darkness of night. -Gecənin qaranlığında qəbiristanlıqdakı məzar daşları vahiməli görünürdü.

The boys were wearing weird headdresses at the party. -Qonaqlıqda oğlanlar qəribə baş geyimləri taxmışdılar.

Mr and Mrs Jackson have been in the honeymoon for three months. -Cənab və xanım Cəkson üç aydır ki, bal ayındadırlar.

Jane is against to wearing frock coats because she loves animals so much.-Ceyn xəz palto geyinilməsinə qarşıdır,buna səbəb onun heyvanları həddindən çox sevməsidir.

2.2.İngilis dili məişət leksikasının üslubi semantik xüsusiyyətləri

İngilis dili məişət leksikasını təşkil edən sözlər ifadə etdikləri mənalara görə təsnif olunur və bir neçə qruplaşdırmalar yaranır. Belə ki, məişət sözləri həyatın müxtəlif sahələrində işlənməsi səbəbindən ayrı- ayrı qruplarda toplanır. Bu təsnifata nəzər yetirək:

1. Geyim adları;
2. Mətbəx-kulinariyaya aid sözlər;
3. Ev quşları və heyvanların adları;
4. Adət ənənələri və vərdişləri ifadə edən sözlər;
5. Gündəlik həyatda istifadə edilən əşyaların adları;
6. Mərasimlərdə işlədilən sözlər;
7. Xalq təbabəti və dərman bitkilərinin adları [48, s.1].

Hər qruplaşdırmaya ayrılıqda nəzər yetirdikdə bir çox maraqlı söz və ifadələrlə tanış oluruq. İngilis dili leksikasında geyim və dəblə bağlı sözlər kifayət qədərdir. Buna olan səbəblərdən ilki ingilis xalqının tarixən geyimə, dəbli görünməyə fikir verməsi, bir digər səbəb isə fransız dilindən bir çox sözlərin alınmasıdır. Fransız insanları mədəniyyətə, geyimə, estetikaya və s. önəm verdiklərindən bu hal özünü fransız dilində açıq-aydın göstərmişdir. 1066-cı il norman işğalı zamanı ingilis dilinə çoxsaylı fransız sözləri keçərək ingilis dilini bu baxımdan xeyli zənginləşdirmişdir. İngilis dilində geyim adları bir sıra kateqoriyalara bölünür, belə ki, ingilis dili məişət leksikasında:

1. Ümumi geyim adları;
2. Özünəməxsus geyim adları;
3. Baş geyimlərinə aid sözlər;
4. Ayaq geyimlərinə aid sözlər;
5. Digər geyim ifadələri fərqləndirilir.

Ümumi geyim adları geyimlə bağlı ümumi vahidləri bildirmək üçün istifadə edilir. Buraya clothing, garment, costume, clothes və s. aiddir. İkinci sırada xüsusi olaraq adlandırılan geyimlər mövcuddur. Bu qrupa skirt, blouse, T-shirt, trousers, jacket, coat və s. sözlər aid edilir. Baş geyimlərinə isə headdress, cap, headpiece, hat, headwear və s. bu qəbildən olan sözlər aiddir. Ayaq geyimləri qrupuna boots, sandals, shoes, moccasins, stiletto, sneaker və başqaları daxildir. Son olaraq digər növdən olan geyimlər qrupuna geyimi tamamlamaq üçün istifadə edilən əşyaların adları daxildir. Buraya gloves, belt, mitten, tie, apron, scarf, stocking və s. aid edilir [48, s.2].

Bu qrupa aid nümunələrə nəzər salaq:

In some villages girls aren't allowed to wear trousers, they must wear only skirt. It's just an ignorant thought. -Bəzi kəndlərdə qızlara şalvar geyinməyə icazə verilmir, onlar yalnız yubka geyinə bilirlər. Bu, sadəcə cahil bir düşüncədir.

I think stiletto suits extremely well to this red dress. -Məncə sənin bu qırmızı donuna stiletto hədsiz dərəcədə yaraşacaq.

My daughter doesn't like to wear a hat at all. -Qızım papaq taxmağı qətiyyən xoşlamır.

Brian always uses a tie at the official meetings, that's why he has a collection of ties. -Brian rəsmi görüşlərdə hər zaman qalstukdan istifadə edir, buna görə də, onun qalstuk kolleksiyası var.

İndi isə ədəbiyyatda bu qrupdan olan məişət sözlərinin işlənməsinə baxaq.

A gown made of the finest wool

Which from our pretty lambs we pull;

Fair lined slippers for the cold,

With buckles of the purest gold;" [54].

Xristofor Marlovun "The Passionate Shepherd to His Love" şeirindən verilən nümunədə şair məişət sözündən *-slippers* istifadə etmişdir.

Digər bir nümunəyə baxaq. Afrika əsilli Amerikan şair Dudley Randallın yazdığı "Ballad of Birmingham" şeirində şair irqi ayrıseçkiliyin səbəb olduğu faciədən danışmış, qızı partlayışda ölənlənin ananın keçirdiyi hisləri qələmə almışdır. Şair burada

balaca qızın geyimindən, ananın qızını axtararkən geyimlərini tapdığından bəhs etmiş və bu zaman məişət leksikasından istifadə etmişdir:

*She has combed and brushed her night-dark hair,
And bathed rose petal sweet,
And drawn white gloves on her small brown hands,
And white shoes on her feet [54].*

Amerikan şair Elyanor Vaylie tərəfindən yazılan “ Velvet Shoes” əsərində baş qəhrəmanın dünyadakı hadisələri düşünmədən öz sevgilisi ilə yanaşı addımlamaq xəyalları canlandırılıb və bu məqamda məişət sözündən istifadə edilib:

*We shall walk in velvet shoes:
Wherever we go
Silence will fall like dews
On white silence below.
We shall walk in the snow [54].*

İkinci sırada mətbəx-kulinariya adları dayanır. Bu sahəyə aid sözlərdə də geyim adları kimi bir neçə kateqoriya mövcuddur:

1. Mətbəx kulinariya ilə əlaqəli ümumi sözlər;
2. Özünəməxsus yemək adları;
3. Xüsusi yemək adları;
4. İçkilərlə əlaqəli sözlər.

Mətbəxlə əlaqəli ümumi sözlərə food, meal, dishes və s aiddir. Özünəməxsus yemək adları gün ərzində yeyilən yeməklərə verilən adlardır. Bunlara breakfast, lunch, supper, dinner və s. aid edilir. Xüsusi yemək adları ingilis və ya dünya mətbəxinə aid olub bişirilən yeməklər aiddir. Son olaraq, içkilərlə əlaqəli sözlər kateqoriyasına isə, adından görüldüyü kimi, içki adları daxildir. Məsələn- tea, wine, water, beer, coffee və s [10, s.2].

Bu yarımqrupa aid ingilis dili leksikasından bir çox nümunə gətirə bilərik. Cümlə daxilində kulinariyaya aid sözlərə nəzər salaq.

My brother scarfed down all cake while I was doing my homework. -Qardaşım mən ev tapşırığımı edərkən bütün tortu acgözlüklə yeyib.

Mary doesn't like to have breakfast in the mornings. -Meri səhərlər səhər yeməyi etməyi xoşlamır.

Her father used to drink a lot of tea even in cold summer days. -Onun atası hətta yayın isti günlərində belə çoxlu çay içərdi.

Bədii ədəbiyyatda da bu kateqoriyadan olan sözlərin işlənməsi maraqlıdır.

Karibiya dənizi sahillərindən olan məşhur yazıçı və şair Kamau Brasverin yazdığı “Bread” əsərində şair aclıq yaşayan insanlardan danışmış və bu zaman məişət leksikası işlətmişdir:

Slowly the white dream wrestle(s) to life

Hands shaping the salt and the foreign cornfields

The cold flesh kneaded by fingers

Is ready for the charcoal for the black wife.

Başqa nümunəyə nəzər yetirək.

Helen being chosen found life flat and dull

And later had much trouble from a fool,

While that great Queen, that rose out of spray,

Being fatherless could have her way

Yet chose a bandy-legged smith for man.

It's certain that fine women eat

A crazy salad with their meat

Whereby the Horn of Plenty is undone [54].

Şair Vilyam Butler Yets tərəfindən yazılan “A Prayer for My Daughter” şeirində şair öz qızına olan sevgisini böyük ustalıqla bildirmişdir. Yuxarıdakı misralarda o, məişət leksikasından istifadə etmişdir.

Digər nümunə Ceyn Teylorun “Poverty” əsərindəndir. İngilis şair və roman yazıçısı tərəfindən yazılan bu şeirdə şair aclıq və səfalət içərisində yaşayan ailədən bəhs etmişdir.

The children were crying for bread,

And to their poor mother they'd run;

'Oh, give us some breakfast,' they said,

Alas! Their poor mother had none..[54]

Digər nümunə Amerikalı filosof və şair Allen Ginzberq tərəfindən yazılan “A Supermarket in California” epik əsərindəndir. Bu şeirdə şair o dövrün Amerikasının mədəniyyətini, məişətdə baş verənləri tənqid etmişdir.

I saw you, Walt Whitman, childless, lonely old grubber, poking among the meats in the refrigerator and eyeing the grocery boys.

I heard you asking questions of each: Who killed the pork chops? What price bananas? Are you my Angel? [54]

Gillian Klarkın “Harvest at Mynachlog” şeirinə baxaq. Uelsli şair və dramaturq Gillian Klark bu şeirində məhsul yığımı zamanı fermerlərin acınacaqlı vəziyyətindən bəhs edib:

*At last the women come with baskets,
The older one in flowered apron,
A daisied cloth covering the bread
And dappled china, sweet tea
In a vast can. The women stoop
Spreading their cups in the clover [54].*

Bu nümunədə müəllif bir neçə növ məişət leksikasından istifadə edib. Belə ki, həm kulinariyaya aid, həm gündəlik həyatda istifadə edilən əşyaların adlarından, həm də geyimlərə aid leksikadan istifadə edilmişdir.

Cənubi Afrikadan olan şair və yazıçı Phillippa Yaa de Villiersin “ Stolen Rivers” əsərində şair Afrikada yaşanan çətinliklərdən danışarkən məişət sözləri işlətmişdir:

*Africa moved its golden bones,
Shook off its heavy chains
And danced again.
That night I thought
If only
Love could purchase bread,
Africans would not be hungry.*

İngilis dili məişət leksikasında ev quşları və heyvanların adları xüsusi bir qrup olaraq verilir. İngilis xalqı heyvansevər xalq olaraq evdə müxtəlif heyvanlar saxladıqlarından bu sahəyə aid sözlər də gündəlik məişətdə olduqca çox işlənir. Ev heyvanları adlarına misal olaraq cat, dog, ox, lama, donkey və s. daxildir. Ev quşları dedikdə isə hen, chicken, parrot və başqaları nəzərdə tutulur. Məişətdə ev heyvanları və quşların adlarının çox işlənməsinə bir səbəb də heyvandarlıq və quşçuluq təsərrüfatının inkişafı ilə bağlıdır.

Bu kateqoriyaya aid nümunələrə cümlə daxilində baxaq.

Bell the cat ifadəsi ingilis dilində həm öz həqiqi mənasında, həm də məcazi mənada işlənir. Həqiqi mənada bu ifadə pişiyin boynuna zıncırov taxmaq mənasının verir, idiom olaraq isə, kimisə hər hansı hadisə, təhlükə barədə xəbərdar etmək deməkdir [53].

If you want to warn someone in the class before the teacher enters, get someone stand at the door to bell the cat. -Əgər sən sinifdəkilərə müəllimin gəlməsi ilə bağlı xəbərdarlıq etmək istəyirsənsə, kimisə qapıya gözətçi kimi qoymalısan.

Digər nümunə isə Çex şair Pavel Fredman tərəfindən yazılan *The Butterfly* şeiridir.

Only I never saw another butterfly,

That butterfly was the last one.

Butterflies don't live in here

In the ghetto (54)

Qəmgin formada yazılan bu şeirdə şair Fredman *butterfly* sözündən istifadə edərək öz kədərini çatdırmışdır.

Başqa bir nümunə isə ingilis dilində ifa olunan mahnıdandır:

“Ha ha ha, this is about you

Beware, beware, the skeptical

Of their smiles, their smiles of plated gold

Deceit so natural.

But a wolf in sheep's clothing is more than a warning.” [52]

Rock Band tərəfindən ifa olunan “Set It Off” mahnısında ifaçı dinləyiciləri iki üzlü insanlara qarşı ehtiyatlı olmağa çağırır və bu zaman *a wolf in sheep's clothing* ifadəsindən istifadə edir.

Gündəlik həyatda adət halını almış hərəkətləri və vərdişləri bildiren sözlərə nəzər yetirsək, onların bir neçə qrupda toplandığını görürük. Belə ki, bu hərəkətlər musiqiyə, idmana və s.aid olaraq dəyişir [48,s.3].

Musiqiyə, rəqsə aid edilən leksika Britaniyanın bölgələrinə uyğun olaraq dəyişir. Belə ki, Şimali İrlandiyada rəqsə aid sözlərdən danışarkən yalnız *ril dance* ifadəsindən, cənub hissədə isə *jig dance* sözündən istifadə edilir. Buna səbəb İrlandiyanın şimal və cənub bölgələrində fərqli rəqs növünün rəqs edilməsidir. Şotlandiyada isə *ring* və *chaindances* rəqs növləri olduğundan bu adlar məişətdə işlədilir.

During my Northern Ireland trip, I saw the people who were dancing their national ril dance, it was such an interesting and beautiful scene. -Şimali İrlandiyaya səyahətim zamanı mən öz milli rəqslərini oynayan insanları gördüm, o necə də maraqlı və gözəl mənzərə idi.

Gündəlik danışmada istifadə edilən sözlər müxtəlif qruplara bölünür:

1. Mətbəxdə istifadə edilən əşyaların adları;
2. Mebellərlə əlaqəli sözlər;
3. Evdə işlədilən ümumi əşyaların adları.

Mətbəxdə istifadə edilən əşyalar məişətdə mühüm yer tutduğundan onların adları da məişət leksikasında olduqca geniş şəkildə istifadə edilir. Bu sıraya misal olaraq- spoon, knife, plate, fork, pan, opener və s. aiddir.

Evdəki mebel və onunla əlaqəli sözlərə cupboard, bookcase, table, sofa, drawer, armchair, carpet, curtain, chair, bed və s. sözlər daxil edilir.

Ümumi olaraq istifadədə olan texniki vasitələrə isə blender, coffee machine, fridge- freezer, washing machine, television, bolt, hammer, drill, food processor, toaster və başqa alətlərin adları daxildir.

Bu qrupdan olan sözlərə cümlə daxilində baxaq.

Recently my little daughter has begun to use fork and spoon. -Balaca qızım təzəlikcə çəngəl və qaşığı istifadə etməyə başlayıb.

*There is a beautiful carpet in the middle of the living room at Dickens home. -
Dikenlərin qonaq otağında gözəl bir xalça var.*

*Last week there was something wrong with our washing machine and my father
called the repair service. -Keçən həftə paltaryuyan maşın xarab olmuşdu və atam təmir
servisinə zəng etdi.*

Bu kateqoriyadan olan ədəbi nümunələrə nəzər yetirsək görürük ki, daha çox şairlər məişətdə istifadə edilən avadanlıqların adlarından şeirlərində istifadə edərək sadə dildə mükəmməl şeirlər yazmışlar. Xristofor Marlovun “The Passionate Shepherd to His Love” şeirindən verilən nümunəyə baxaq:

*“And I will make thee beds of roses
And a thousand fragrant posies,
A caw of flowers, and a kirtle
Embroidered all with leaves of myrtie.*

Şair burada məişətdə istifadə edilən əşyanın adını çəkmişdir.

Digər nümunə Madam and The Rent Man” şeirindəndir. Məşhur Afrika Amerikalı şair və sosial fəal Langston Hughes tərəfindən yazılan bu şeirdə şair yüksək peşəkarlıqla məişət sözlərindən istifadə etmişdir.

*The sink is broke,
The water don't run,
And you ain't done a thing
You promised to've don't.
Back window's cracked,
Kitchen floor squeaks,
There's rats in the cellar,
And the attic leaks.*

Britaniyalı şair və yazıçı Con Betjeman tərəfindən yazılan “ Five O'clock Shadow” əsəri xəstəxanada müalicə alan xəstələr və həkimlər haqqında olan maraqlı şeirlərdən biridir. Ədib bu şeirində bir sıra məişət sözləri işlədib:

*Below the windows, loads of loving relations
Rev in the car park, changing gear at the bend,*

Making for home and a nice big tea and the telly:

“Well, we’ve done what we can. It can’t be long till the end.”

Klement Klark Mor tərəfindən yazılan “ A Visit from St.Nicholas” şeirində şair uşaqların Milad bayramı hazırlıqlarından, həyəcanlarından danışmış, kifayət qədər məişət leksikası işlətməmişdir. Biz bu nümunədə gündəlik həyatda istifadə olunan əşyalara və kulinariyaya aid nümunələr görürük.

The stockings were hung by the chimney with care,

In hopes that St. Nicholas soon would be there;

The children were nestled all snug in their beds;

While visions of sugar-plums danced in their heads.

Filip Larkin tərəfindən yazılan “ Talking in bed” şeirində şair iki insanın sevgisində baş verən çətinliklərdən bəhs edib və bu zaman məişət leksikasından istifadə etmişdir.

Talking in bed ought to be easiest,

Lying together there goes back so far,

An emblem of two people being honest.

Yet more and more time passes silently.

Outside, the wind’s incomplete unrest

Builds and disperses clouds in the sky,

And dark towns heap up on the horizon.

Digər bir məişət leksikası nümunəsi amerikan şair və yazıçı Ceyn Flandersin müəllifi olduğu “Van Gogh’ s Bed” şeirindəndir. Burada şair məşhur rəssamın yalnızlığından danışmışdır:

Is narrow, he sleeps alone,

Tossing between two pillows,

While it carried him

Bumpily to the ball.

“Abandoned Farmhouse” əsərinə nəzər yetirək.Şair Ted Kooser tərəfindən yazılan bu şeirdə ədib bir neçə məişət sözündən istifadə edərək tərk edilmiş evi təsvir edib.

*A woman lived with him, says the bedroom wall
Papered with lilacs and the kitchen shelves
Covered with oilcloth, and they had a child,
Says the sandbox made from a tractor tire.*

Semus Heneyin yazdığı “Blackberry-Picking” şeirində şair kədər və sevinci vəhdətdə vermiş, həyat haqqında düşüncələrindən danışmışdır. Bu zaman müxtəlif məişət sözlərindən istifadə etdiyini görürük:

*Picking. Then red ones inked up and that hunger
Sent us out with milk cans, pea tins, jam-pots
Where briars scratched and wet grass bleached our boots.
Round hayfields, cornfields and potato-drills
Cherry-Ripe*

Bir millət olaraq ingilis xalqı adət ənənələrinə sadıq xalq olduğundan məişətdə adət ənənələr, mərasimlərlə bağlı sözləri olduqca sıx şəkildə görürük. Bu mərasimlərə toy şənlikləri və yas mərasimləri aiddir [48, s. 3].

Toy mərasimlərinə wedding, bridegroom, couple, bride, groom, honeymoon və s. aid edə bilərik.

Dəfn mərasimlərinə isə funeral, death, grave, cemetery, gravestone, dead, grief, sadness və başqa sözlər daxildir.

Mary and James’s wedding was the best wedding of last month. -Meri və Ceymsin toyu keçən ayın ən yaxşı toyu idi.

A lot of people gathered at the church for Mr.Parker’s funeral yesterday. -Dünən cənab Parkerin dəfni üçün kilsəyə çoxlu adam toplaşmışdı.

Mərasimlərlə bağlı nümunələr kifayət qədər çoxdur. Müxtəlif ədəbi əsərlərdə mərasimləri əks etdirən söz və ifadələr yer tutur. Bəzilərinə nəzər salaq:

*I put on some makeup to paint my face white,
Like creatures that only come out in the night.
My fingernails,too, are all pointed and red,
I look like I’m recently back from the dead [54].*

Amerikalı məşhur uşaq şairi Ken Nesbit tərəfindən yazılan “Halloween” şeirində şair uşaqların Halloven hazırlıqlarını, keçirdikləri sevinc, həyəcan və təəssüfünü göstərmişdir.

İngilis şair və yazıçı Roger Makqoqun müəllifi olduğu “Let Me Die a Youngman’s Death” şeirinə baxaq:

*Let me die a youngman’s death
Not a clean and inbetween
The sheets holy water death
Not a famous-last-words
Peaceful out of breath death [54].*

Burada müəllif ölüm anlayışından bəhs edərkən bir sıra məişət leksikası nümunəsi işlədib.

Digər nümunə şair Vilyam Butler Yets tərəfindən yazılan “A Prayer for My Daughter” şeirindəndir.

*And may her bridegroom bring her to a house
Where all’s accustomed, ceremonious;
For arrogance and hatred are the wares
Peddled in the thoroughfares.
How but in custom and in ceremony
Are innocence and beauty born?
Ceremony’s name for the rich horn,
And custom for the spreading laurel tree [54].*

Bu şeirində şair toy mərasimi haqda sözlərdən istifadə edib.

*Tell me not, in mournful numbers,
Life is but an empty dream!
For the soul is dead that slumbers,
And things are not what they seem.
Life is real! Life is earnest!
And the grave is not its goal;
Dust thou art, to dust returnest,*

Was not spoken of the soul [54].

Məşhur amerikalı şair və müəllim Henry Wadsworth Longfellov tərəfindən yazılan “Psalm of Life” şeirində şair həyatın mənasından və onun insanlara hansı imkanları verdiyindən danışarkən ölümlə həyat arasındakı əlaqədən bəhs etmişdir.

Başqa bir nümunə ingilis şair və roman yazıçısı Tomas Hardy tərəfindən yazılan “Neutral Tones” əsərindəndir. Sevgi və kədər haqqında yazılan möhtəşəm əsərlərdən biri olan bu şeirdə ədib sevgilisindən ayrılan insanın keçirdiyi hisləri qəmgin ifadələrdən istifadə edərək qələmə almışdır:

*The smile on your mouth was the deadest thing
Alive enough to have strength to die;
And a grin of bitterness swept thereby
Like an ominous bird a-wing....*(54).

Məşhur yazıçı və şair Emily Brontenin müəllifi olduğu “Remembrance” şeirinə nəzər salaq:

*Cold in the earth—and the deep snow piled above thee,
Far, far removed, cold in the dreary grave!
Have I forgot, my only Love, to love thee,
Severed at last by Time’s all-severing wave?* [54]

Müəllif burada ölümün necə bir hiss olduğunu anlamağa və təsvir etməyə çalışıb.

Son olaraq, xalq təbabəti və dərman bitkilərinin adlarına nəzər salaq. Bu sözlər tibbi cəhətdən faydalı bitkilərin adlarından, xalq təbabətinə aid sözlərdən ibarətdir. Məsələn: *calendula, lavender, basilica, dandelion, daffodil* və s.

Bitki adlarından bir çox əsərlərdə istifadə olunduğunun şahidi oluruq. Bir neçə ədəbi nümunəyə nəzər yetirək.

*For seven weeks I’ve lived in here,
Penned up inside this ghetto
But I have found my people here,
The dandelions call to me
And the white chestnuts candles in the court* [54].

Pavel Fredmanın “The Butterfly” əsərindən verilən bu nümunədə şair dandelion-zəncirotu sözünü işlətmişdir.

Məşhur ingilis şair və yazıçı Tomas Campion tərəfindən yazılan “Cherry- Ripe” şeiri məişət leksikasının geniş şəkildə işləndiyi nümunələrdən biridir. Burada müəllif qadının gözəlliyini və gözəl xarakterini güllərə və meyvələrə bənzədir.

*There is a garden in her face
Where roses and white lilies blow;
A heavenly paradise is that place,
Wherein all pleasant fruits do flow
There cherries grow which none may buy
Till “Cherry-ripe” themselves do cry [54].*

Digər nümunə Marilin Lott tərəfindən yazılan “Lavender Farm Trip” şeirindəndir.

*Our trip to the Lavender farm
Was nothing if not astounding
The lavender plants were beautiful,
And also the flowers surrounding [54].*

Bu nümunədə şair lavanda bağçasına etdiyi səyahətdən və bu güllərin gözəlliyindən danışmışdır.

Con Masefildin yazdığı “Beauty” şeirində şair gözəllikdən və insanların heyran olduqları varlıqlar haqqında danışarkən bitki adından istifadə edib:

*I have seen dawn and sunset on moors and windy hills
Coming in solemn beauty like slow old tunes of Spain:
I have seen the lady April bringing in the daffodils,
Bringing the springing grass and the soft warm April rain [54].*

Bu sadalanan qrupların özünəməxsus bəzi xüsusiyyətləri var. Belə ki:

1. Gündəlik həyatda istifadə olunan sözlər, xüsusilə də kulinariya və geyim adları ingilis dili leksikasının ən qədim qatlarından birini təşkil edir.

2. İngilis xalqının tarixən mövcudluğu ilə yaranan bu leksika xalqla birlikdə inkişaf etmiş və məişət leksikasının bazası genişlənmişdir.

3. Bu leksika qədim Anqlo Sakson tayfaları, Seltlər, Skandinaviya xalqları və İrlandiya xalqının məişət leksikası əsasında yaranaraq inkişaf etmişdir.

Beləliklə, məişət sözləri ingilis dili lüğət tərkibində özünəməxsus yer tutaraq ingilis xalqının tarixini, dünyagörüşünü əks etdirən vahidlərdir. Bu leksikanın köməyi ilə biz ingilis xalqının adət-ənənəsi, yaşayış şəraiti və həyat tərzi ilə tanış oluruq.

NƏTİCƏ

İngilis dilində məişət leksikasının üslubi-semantik xüsusiyyətlərini tədqiq etdiyimiz dissertasiya işimizdə bir neçə nəticə əldə olunmuşdur.

1. İlk olaraq deməliyik ki, hər bir dilin leksikası özünəməxsusluğu, səciyyəvi xüsusiyyətləri ilə seçilir. Eləcə də ingilis dili leksikası da tarixən qədimliyi, günümüzdə inkişaf dinamikası ilə seçilən zəngin dillərdəndir. İngilis dili leksikasının qədimliyi onun mənsub olduğu xalqın tarixi, adət-ənənələri və inkişafı ilə sıx bağlı olması ilə əlaqədardır. Bu mənada bir çox dilçilər fikirlər söyləmiş, araşdırmalar aparmışlar.

2. Leksikanın tarixindən danışarkən onu təşkil edən sözlərin mənşəyindən bəhs edilir. Bu zaman etimologiyaya-sözün mənşəyi haqqında elmə nəzər yetiririk. Etimologiyanın iki-folk (xalq) və scientific (elmi) növü fərqləndirilir.

3. Dilçilikdə dil materiallarının öyrənilməsi üçün iki əsas yanaşma mövcuddur- diaxronik və sinxronik yanaşmalar. Diaxronik yanaşmada dil materialları tarixən öyrənilir və keçdiyi inkişaf yoluna nəzər yetirilir. Sinxronik prinsipdə isə dilin müasir vəziyyətinə, bu gününə baxılır.

4. İngilis dili leksikası çoxsaylı mənə qruplarına malikdir. Bu qruplar leksikaya daxil olan sözlərin müxtəlif mənələrə uyğun olaraq bölünməsinə nəzərdə tutur. Buraya omonim, sinonim, və antonimlər aiddir.

5. İngilis dili leksikologiyasında müxtəlif üslubi layları fərqləndirmək mümkündür. Üslubi laylar dedikdə leksikanın müəyyən təbəqələrə uyğun olaraq qatlara bölünməsi

nəzərdə tutulur. Üslubi laylarda eyni sözün müxtəlif formalarda işlənməsinin şahidi oluruq. Bu laylar, öz növbəsində, bir sıra yarımqruplara bölünür. Bura biz terminlər, alınma sözlər, vulqarizmlər, dialekt sözlər və s. aid edirik.

6. İngilis dili leksikasında məişət sözləri özünəməxsus yer tutur. Məişət leksikası dedikdə gündəlik həyatda cəmiyyətin fərdləri tərəfindən istifadə olunan söz və ifadələr nəzərdə tutulur.

7. Məişət sözləri müxtəlif düzəlmə formalarına malikdir. Quruluşca bu leksikon sadə, düzəlmə və mürəkkəb olaraq 3 növə ayrılır.

8. Məişət leksikası bir çox xüsusiyyətlərinə görə terminlər və dialektlərlə oxşarlığa malikdir. Əsas oxşarlıq hər ikisinin qədim tarixə malik olmasıdır. Bu iki leksika arasında fərqlər də kifayət qədərdir.

9. Məişət sözləri dilin öz daxili imkanları və xarici dillərdən alınma olaraq iki formada yaranır.

10. Gündəlik həyatda istifadə edilən sözlərin yaranma üsulları 4 yerə ayrılır-leksik, semantik, morfoloji və sintaktik yollar. Bu üsullar vasitəsilə dilin öz daxili imkanları hesabına sözlər yaradılır.

11. Məişət sözləri işlənmə xüsusiyyətlərinə əsasən bir sıra qruplara bölünür. Bu qruplara kulinariyaya aid sözlər, geyim adları, xalq təbabəti və dərman bitkilərinin adları, mərasimlərlə əlaqəli sözlər, gündəlik danışmada vərdişə çevrilən sözlər və adət-ənənələrlə bağlı ifadələr, ev quşları və heyvanların adları, gündəlik həyatda işlədilən alətlər və əşyaların adları aiddir.

12. Məişət leksikası tarixən mövcud olan və bu günki dövrdə inkişaf edən sözlər olduğu üçün bu leksikondan bir çox nümunələr gətirmək mümkündür. Xüsusilə bədii ədəbiyyatda məişət sözləri kifayət qədər geniş şəkildə istifadə edilir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində:

1. Axundov A. Dil və ədəbiyyat I cild Bakı, 2003, 320s.
2. Axundova G. Azərbaycan və ingilis dillərinin məişət leksikası, Bakı, 2017
3. Babayev A. “Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti”. Bakı-2017, 560s.
4. Babayev A. “Dilçiliyə giriş”. Bakı-2012, 516s.
5. Cəfərov S, Müasir Azərbaycan dili, II hissə Leksika. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2007
6. Cəfərov S. Müasir Azərbaycan dili, B., 2003, 407 s.
7. Əsgərov H. Azərbaycan dilində maddi mədəniyyət leksikası. Bakı, Elm, 1995
8. Xəlilov B. “Müasir Azərbaycan dilinin leksikologiyası”, Nurlan., Bakı-2008, 442 s.
9. Həsənov H. Nitq mədəniyyətinin və üslubiyyatın əsasları. B., 2013, 398 s
10. Həsənova G, Məişət leksikasının yaranma üsulları. Bakı: AU, 2017, 4s
11. Qurbanov. A. Müasir Azərbaycan ədəbi dili, Bakı-2001, 406 s.
12. Qurbanov. A. Ümumi dilçilik, Maarif-1977, 300 s.
13. N. N. Məmmədov, A. A. Axundov. Dilçiliyə giriş. B. 1966.
14. Rəcəbli . Ə , " Dilçiliyə giriş " kursundan mühazirə mətnləri, Bakı, Elm, 15.2008
16. Sadıqova S., (2002) Azərbaycan dili terminologiyasının nəzəri problemləri, Bakı, Elm, 230 s.

Rus dilində:

17. Антрушина Г.Б., Афанасьева О.В., Морозова Н.Н. Лексикология английского языка, М. : Дрофа, 2001, 287 с.
18. Арбекова Т.И. Лексикология английского языка М., 1977
19. Большая энциклопедия: в 62 томах. Т. 23, М.: Терра, 2006, 37000 с
20. Булаховский Л. А. Курс русского литературного языка М., 1954.
21. Смирнитский А.С. Лексикология английского языка. М. , 1956, 259 с
22. Смирнитский А.С. Лексикология английского языка. М., 1977 133с
23. Соссюр .Ф де. Курс общей лингвистики (перевод на русский язык) М., 1933
24. Ощепкова В.В. Язык и культура Великобритании, США, Канады, Австралии, Новой Зеландии. Москва-2004
25. Карашук П.М. Словообразование английского языка. М.: Высшая школа, 1977.-303с.

İngilis dilində:

26. Aitchison. J, Words in the Mind: An Introduction to the Mental Lexicon, 2003
27. Antrushina G.B., Afanaseva O.V., Morozova N.N. English Lexicology, M., 2001.
28. Anatoly Liberman, Word Origins: Etymology for Everyone.
29. Bloomfield L., (1933) Language, New York: Holt, 532 p.
30. Brian M. Semantics: Studies of the science of meaning- N.Y. Dover Publications, Inc., 1964., 314 p.
31. Cambridge International Dictionary of English, Cambridge: Cambridge University Press, 1995, 1773 p.
32. Cruse D.A. "Lexical Semantics. Cambridge", Cambridge University Press, 1986, 310 p.

33. Cruse D.A. Polysemy and related homonymy from a cognitive linguistic viewpoint, In Computational Lexical Semantics, Cambridge University Press, 1995
34. Dovlatbekova D. Lectures on English Lexicology. Kazan: TSGPU, 2010, 92p
35. Ginzburg R. S, "A course in modern English Lexicology" M., 1979
36. Guirand P. "La Semantique". Paris, 1957
37. Grinberg L.E., Kuznets A.V., Kumacheva A.V., Meltser G.M. Exercises on Modern English Lexicology, M., 1960.
38. Hadjieva A, "English Lexicology", Baku, 2011
39. Hajiyeva A.H. Lectures and Exercises on English Lexicology, Baku, 2000
40. Lipka L. "An Outline of English Lexicology". Verlag Tubingen. 1992, 218 p.
41. Linguistic Encyclopedic Dictionary. 1990. Ed V.N. Yartseva M. Sovet Encyclopedia
42. Lyons. J. "Semantics", Cambridge CUP, 1977
43. Nigar V. A Paradigm of Contrastive Lexicology of the English and Azerbaijan Languages Baku 2019, 352s
44. Ogden C. K., Richard L.I., "The meaning of meaning". Edition 4. London , 1936
45. Oxford Advanced Learner's Dictionary (Fifth Edition) / Ed. Jonathan Crowther, Oxford: Oxford University Press, 1995, 1428 p.
46. Oxford English dictionary, 1979, vol: 139
47. Yule, George. 2002. The Study of Language. Cambridge University Press
48. Ullman S. The principles of semantics 2nd edition Glasgow, Oxford, 1957.
49. Yusifova. A, "Features Of Household Lexics, Their Characteristics And Structural Analysis In The Modern English Language", Baku: AUL, 2014, 5p
50. W. Shakespeare Romeo and Juliet, 1597.

İnternet resurslar:

51. <https://www.researchgate.net/publication/272991358>

52. <https://www.enchantedlearning.com/wordlist/house.shtml>
53. <https://kpfu.ru/docs/F1797492221/Lectures.on.Lexicology>
54. <https://literarydevices.net/>
55. <https://literarydevices.net/poem-analysis/>
56. <https://www.yourdictionary.com/>
57. <https://studfile.net/preview/3355612/>
58. <https://studfile.net/preview/3355612/page:2/>
59. <https://edinburghuniversitypress.com/book-an-introduction-to-english-lexicology.html>
60. <https://usefulengish.ru/vocabulary/family-and-relat>
61. https://www.researchgate.net/publication/314294628_Lexis_Lexical_Competence_and_Lexical_Knowledge_A_Review